

XX. Yüzyıl Başında Osmanlı Devleti'nin Anadolu Vilayetlerinde Başlattığı Yol ve Köprü Yapım İşleri (1908-1918) ile Bu İşlerde Görevlendirilen Alman Mimar ve Mühendisler*

Road and Bridge Construction Initiated by the Ottoman Empire in Anatolian Provinces during the Early 20th Century (1908-1918) and Works of German Architects and Engineers

Mehmet Yavuz¹

* Bu araştırma makalesi İstanbul'da 24-26 Ekim 2018 tarihleri arasında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde düzenlenen 22. Uluslararası Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazanlı Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda aynı başlıkla bildiriler olarak sunulmuş ancak şu ana kadar Bildiriler Kitabı yayımlanmadığı için geri çekilmiştir.

¹Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Trabzon, Türkiye

ORCID: M.Y. 0000-0002-7836-6024

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Yavuz

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Trabzon, Türkiye
E-posta: mehmetyavuz@ktu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 02.11.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested: 21.03.2024

Son Revizyon/Last Revision Received: 27.05.2024

Kabul/Accepted: 30.05.2024

Online Yayın/Published Online: 12.06.2024

Atıf/Citation: Yavuz, Mehmet, "Road and Bridge Construction Initiated by the Ottoman Empire in Anatolian Provinces during the Early 20th Century (1908-1918) and Works of German Architects and Engineers", *Sanat Tarihi Yıllığı - Journal of Art History* 33(2024), 367-404.
<https://doi.org/10.26650/sty.2024.1384992>

öz

Osmanlı Devleti XX. Yüzyıl başlarına gelindiğinde hem şehir içlerinde hem de şehirlerarasında henüz modern bir karayolu ulaşım ağına sahip değildi. Daha öncesinde var olan ve çoğu eski kervan yollarından uyarlanmış olanları da yetersizdi. Ülkenin başlıca sorunlarından biri haline gelen bu meseleyi halletmek üzere Osmanlı Hükümeti (İttihat ve Terakki 1908-1918) 1910 yılı başlarında Ticaret ve Nafia Nezaretince çıkarılan bir kararname ile başta başkent İstanbul olmak üzere Anadolu'da Bursa ve Erzurum gibi vilayet merkezi şehirlerde yol ve köprü gibi altyapıların modernleştirilmesini amaçlar. Ancak tıpkı askeri ve eğitim alanlarda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin bu işlerde de görevlendirilecek yeterli sayıda teknik elemanı/mühendisi yoktu. Bu durum dikkate alınarak o yıllarda Osmanlı'nın en önemli müttefiki olan Almanya İmparatorluğu'ndan teknik eleman temini konusunda yardım istenir. Almanya'da yayım yapan çeşitli gazete ve dergilerde Türk Hükümeti'nin yol ve köprü işlerinde görevlendirmek üzere Alman mühendis ve mimarları hizmetine almak istediği bilgisinin ilan edilmesinden sonra ilk aşamada on iki kadar uzman bu görev için müracaata bulunur ve aralarından sadece beşi seçilerek İstanbul'a çağrılır. Bu makalede yukarıda belirtilen düşünce çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin hizmetine alınan Köhler, Zöllner, Beutner, Weise ve Höppner gibi Alman mimar ve mühendislerin; hizmete kabul şartları, görev sürecinde yaşadıkları sosyal ve hukuki sorunlar ile bu uzmanların yaptığı planlamalar ve uygulamaların tespiti için Türk ve Alman arşivlerinde araştırmalar yapılmış ve buralardan elde edilen birtakım sonuçlar paylaşılmıştır. Makalede değerlendirilen arşiv belgeleri, düşüncesi iyi olmakla birlikte İttihat ve Terakki Hükümeti'nin bayındırlık alanında yapacağı işlerin altından kalkacak mali gücünün yetersiz olduğunu, bu sebeptendir ki Türk Hükümeti hizmetine alınan yabancı uzmanların maaşlarının ödenmesinde ve yapılacak işlerin masraflarının karşılanmasında zorluklar yaşandığını gösterir. Fakat hepsinden önemlisi, istihdam edilen yabancı uzmanların Doğu kültürü ve yaşam biçiminin hâkim olduğu Osmanlı vilayetlerinde yerel idarecilerle ve görevlilerle yaşamış oldukları uyum sorunlarıdır. Öyle ki arşiv kaynakları,

Almanya'dan getirilen uzmanların, birkaç istisna dışında, çoğunun kaynak yetersizliği ve uyumsuzluk nedenleriyle 1-2 yıl sonra ülkelerine geri gönderildiğini gösterir. İncelen arşiv kaynakları Türk hizmetine alınan Alman mimar ve mühendislerin görev süreleri boyunca yaptığı planlamalar ve uygulamalar hakkında Mimar Lehmann ve Mühendis Köhler'in İstanbul'da, Mühendis Höppner'in Erzurum Vilayetinde yaptığı işler dışında yeterli somut örnekler sunmaktan uzaktır. Ancak sınırlı sayıda da olsa tespit edilenler bu makalede okuyucuya aktarılmıştır. Bu arşiv araştırmasının ortaya koyduğu en ilginç tespitlerden biri de yerli teknik eleman eksikliği nedeniyle kamu binaları yanında alt- ve üstyapıdan sorumlu Nafia Nezaretindeki nüfuzlu makamların yabancı uzmanlar tarafından ele geçirilmiş olması nedeniyle yol ve şehirlerin modernizasyonu için ihtiyaç duyulan her türlü teknik ve inşaat malzemesinin kendi ülkelerindeki firmalardan ithali konusunda Fransa ve Almanya arasında ciddi bir rekabetin ve dahası zayıf düşmüş Osmanlı Devleti'nin her alanında hegemonya oluşturmak için gizli bir savaşın yürütülmüş olmasıdır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Hükümeti, yol yapımı, köprü yapımı, Alman Mühendisler

ABSTRACT

The Ottoman Empire did not yet have a modern road transportation network both within and among cities during the early 20th century. The existing roads, a significant number of which were established along old caravan routes, were also inadequate. To overcome this deficiency, the Ottoman government (Committee of Union and Progress 1908–1918) issued a decree in early 1910, under the Ministry of Trade and Public Works, with the aim of modernising infrastructure such as roads and bridges in key locations such as Istanbul, the capital, and major provincial centres like Bursa and Erzurum in Anatolia. Nevertheless, in the military and educational sectors, the Ottoman Empire faced a shortage of skilled technical staff and engineers for these initiatives. Given this situation, the Ottoman Empire sought assistance from its primary ally, the German Empire, to provide technical professionals. Following the announcement of the Turkish government's intention to recruit German engineers and architects for infrastructure projects in various German newspapers and magazines, twelve experts applied for this assignment, but only five of them were chosen and invited to Istanbul. Research has been conducted in Turkish and German archives within this framework to investigate the criteria for admission to service, the social and legal challenges encountered during their service, and the strategies and actions of German architects and engineers such as Köhler, Zöller, Beutner, Weise, and Höppner, who were recruited by the Ottoman Empire. Some findings from these archives are shared in this article. The archival documents evaluated in this article demonstrate that, despite its good intentions, the Union and Progress government lacked the financial means to undertake public works, leading to difficulties in paying the salaries of the foreign experts hired by the Turkish government and in covering the costs of the planned works. Most importantly, the foreign experts employed in the Ottoman provinces, where Eastern culture and way of life prevailed, faced problems of integration with local administrators and officials. Archival sources show that, due to a lack of resources and incompatibility, most of the experts brought from Germany, with a few exceptions, were sent back to their countries after 1-2 years stay. With the exception of the works of Architect Lehmann and Engineer Köhler in Istanbul and Engineer Höppner in Erzurum Province, the archival sources examined do not sufficiently provide concrete examples of the plans and practises of German architects and engineers recruited to Turkish service during their tenure. However, what has been identified, albeit in limited numbers, is presented in this article. This study shows that, due to the shortage of local technical staff, the influential positions in the Ministry of Trade and Public Works, which was responsible for infrastructure and superstructure as well as public buildings, were seized by foreign experts, and that there was serious competition between France and Germany for the import of all kinds of technical and construction materials needed for the modernisation of roads and cities from companies in their own countries. This study also shows that these two countries engaged in a secret war to establish dominance in every field of the weakened Ottoman Empire.

Keywords: Ottoman Government, road construction, bridge construction, German Engineers

EXTENDED ABSTRACT

This research article presents an interesting section about the reconstruction works of the large provinces and the modernisation of these cities during the period of the Union and Progress government of the Ottoman Empire (1908-1918) within the scope of Turkish-German relations. This research was conducted with three-month scholarship support from the German Academic Exchange Service (DAAD). Most of the information and documents used in the research were obtained through research conducted in the German Federal Archives (Bundesarchiv) and Foreign Affairs Archives (Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes) and the Presidential Ottoman Archives of the Republic of Turkey (BOA) at the end of 2010 and the beginning of 2011. This information and documents have not been previously researched or published.

To turn the research into a scientific text, hundreds of pages of original documents obtained from the archives of both countries were scanned, transliterated, and translated by us and used in this publication. As it is understood from the documents obtained within the scope of this research, the Ottoman Empire's Union and Progress Government (1908-1918) initiated a large-scale development move, especially towards the Anatolian provinces, and in 1910, a decree was issued by the Ministry of Trade and Public Works. With this decree, it was stated that the railway, highway (road) and harbour and irrigation of the lands, drying of the swamps, construction of dams, and hydroelectric power plants were foreseen in the Anatolian Provinces. Within the framework of this idea, the Union and Progress Government also aimed to modernise and rebuild some provincial centres in Anatolia. In these cities, it was aimed to equip the neighbourhoods and streets, which were built very narrow according to the Eastern lifestyle, with wide roads and ornate boulevards as in Europe. Within the framework of this zoning policy, the Ottoman Minister of Commerce and Public Works, Bedros Hallaçyan, wrote a two-page French letter to the German Embassy in Istanbul on April 14, 1910.

In this letter, he requested from the German Government to recruit foreign engineers and architects to the Turkish service to perform the duty of road and bridge construction inspector in his ministry. Later, in the announcements made for this purpose throughout Germany, it was required that the foreigners to be assigned in the road and bridge construction works of the Turkish Public Works Ministry must first speak French and have professional experience in the field of road construction, due to the use of French in foreign relations. Among the German citizens who applied in the first stage to switch to Turkish service to work in the specified fields, there were names like: Bauingenieur/Civil Engineer Georg Neuendorf, Ingenieur/Engineer R. Huber, Kaiserlicher Kreisinspektor-Wege- und Brückenbauingenieur/Imperial District Inspector, Road and Bridge Engineer Meyer, Oberingenieur/Chief Engineer H. R. Pohesel (?), Regierungsbaumeister/Government Architect Lasomann, Regierungsbaumeister/Government Architect Gottlob Nast, Ingenieur/Engineer Teodor Julians Jakel, Ingenieur/Engineer Hugo Frenz, Ingenieur/Engineer Heinrich Schultz, 19- Architekt/Architect Sepp Spannmacher and Ingenieur u. Baumeister/Engineer and Architect Hubert von Graeve. However, some of them

were eliminated because of their lack of knowledge of French, and some of them because they did not meet the other requirements. After the preliminary evaluation made by the German Government after the applications were received, the final list of names was delivered to the Turkish Ministry of Public Works at the end of August 1910 through the German Embassy in Istanbul.

In line with the criteria previously announced by the Ministry of Public Works, only four of them were selected and invited to Istanbul to sign the contract. Those people were; From Zerst, Dr. Engineer Köhler, city construction consultant Beutner from Landau, Greifenberg district architect Weisse, and the Bremen regional Architect Buch. A contract (Annexe 04) was signed with these four German engineers and architects, who were called to Istanbul, according to the copy prepared by the Ottoman Council of Ministers in accordance with the Tezkerei-Sami dated 5 August 1326 (18 August 1910) and numbered 307. The authority in this regard has been given to the Ministry of Public Works by the Council of Ministers. These four engineers and architects, who came to Istanbul at different times, were sent to the provinces where they would work after signing the contracts. Of these people, Dr. Engineer Köhler was assigned to Istanbul, construction consultant Beutner was assigned to Hüdavendigâr (city of Bursa), and regional architect Weisse was assigned to Erzurum province.

This research aims to find out how many or which of the projects prepared by German engineers or architects, who were put into Turkish service within the framework of the renovation and modernisation programme that the Union and Progress Government (1908-1918) tried to carry out in four different province centres and the roads connected to them, by the Ministry of Public Works. however, how many or which ones have occurred, except for a few examples that are tried to be explained in the text, is not fully understood. However, from a military and strategic point of view, in the preparation and construction of important structures, it has also been understood that the desired results could not be achieved. for example; It has been understood that the projects of the Kop Mountain pass and some bridges were prepared and tried to be built, but the desired results could not be achieved due to the economic difficulties and war conditions of the country (Balkan, Çanakkale and World War I).

Another important result of this research is that; as in the political and military fields, it has been understood that the two great powers of the period, France and Germany, were in a war of hegemony in the Ottoman Empire in the construction and administration of construction works, the employment of foreign experts, and the purchase of materials. This issue is understood from correspondence and reports prepared for the protection of German interests.

This situation is also important in terms of showing the German foreign policy of the period.

Giriş

Bu araştırma makalesi kapsamında ele alınan konu tümüyle özgün bir konu olup daha önce araştırılmış ve herhangi bir şekilde yayımlanmış değildir. Araştırma Türk-Alman ilişkileri kapsamında Osmanlı İmparatorluğu'nda İttihat ve Terakki Hükümeti Dönemi'nden (1908-1918) ilginç bir kesit sunar. 1910 yılında Ticaret ve Nafia Nezaretince çıkarılan bir kararname ile Anadolu Vilayetlerinde; demiryolu, karayolu (şose) ve liman ile arazilerin sulanması, bataklıkların kurutulması, baraj ve hidroelektrik santrallerinin yapımı öngörülür. Bu düşünce çerçevesinde Osmanlı Hükümeti başkent İstanbul'un yanı sıra Bursa ve Erzurum gibi Anadolu'daki bazı vilayet merkezi şehirlerin Doğu yaşam biçimine göre şekillenmiş dar mahalle arası sokaklarının ve şehirlerarası yollarının modernleştirilmesi ve yeniden inşası için, geniş yollar ve süslü bulvar caddeleri ile donatılmasını, ayrıca Trabzon-Erzurum gibi bazı önemli şehirlerarası yolların altyapılarının iyileştirilmesini amaçlar.

Makalede bu amaçlar doğrultusunda Osmanlı ve Alman hükümetlerinin attığı adımlar, alınan ilk müracaatlar, seçim ve iş akitlerinin imzalanması, yapılan işler ile süreç işlerken karşılaşılan sorunlar sonrası görevden el çektirmeler Türk ve Alman arşivlerinden elde edilen belge ve bilgiler doğrultusunda okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır. Araştırmada kullanılan bilgi ve belgelerin büyük çoğunluğu Alman Akademik Değişim Servisi'nden (DAAD) sağlanan üç aylık burs desteği¹ ile 2010 yılı sonu ve 2011 yılı başında Berlin'deki Almanya Federal Arşivi'nden (Bundesarchiv) ve Dışişleri Arşivi'nden (Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes) temin edilmiştir. Araştırmada kullanılan kaynakların diğer ayağını ise Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı-Osmanlı Arşivi'nden (BOA) elde edilen belgeler oluşturmaktadır.

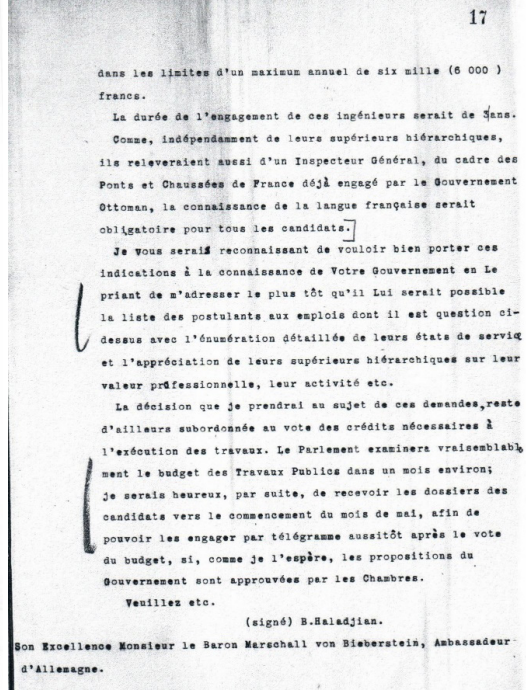
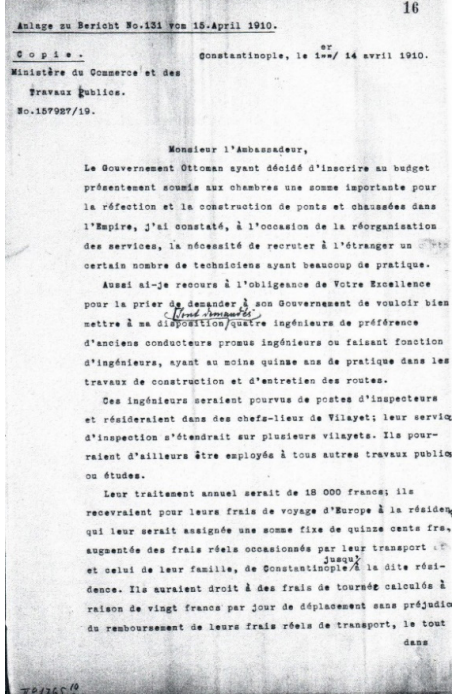
Araştırmanın bilimsel bir metin haline getirilmesi için her iki ülkenin arşivlerinden elde edilen yüzlerce sayfa özgün belge taranmış, belgelerden elde edilen bilgiler makalenin içeriğinin oluşturulmasında belirleyici olmuştur. Arşiv belgelerinden, müracaatta bulunan ve Türk Hükümeti hizmetine alınan uzmanların profillerini ve iş tecrübelerini içeren bilgilerin yanı sıra Türkiye'de başkent İstanbul ve Bursa ve Erzurum gibi Anadolu'daki vilayet merkezi şehirlerde yaptıkları işleri aktaranları öncelikle değerlendirilmiş, seçilen belgelerin transliterasyonu ve tercümelemleri tarafımızdan yapılarak bu yayımda temel ve özgün kaynak olarak kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen bilgiler kronolojik olarak değerlendirildiğinde, ilk adımın İttihat ve Terakki Hükümeti (1908-1918) iktidarı döneminde oluşturulan imar politikası çerçevesince Osmanlı Ticaret ve Nafia Nazırı Bedros Hallaçyan'ın 14 Nisan 1910 tarihinde Almanya İmparatorluğu'nun İstanbul Elçiliğine; bakanlığının yol ve köprü yapım müfettişliği için yabancı teknik elemanları, mühendis ve mimarı hizmetine almayı düşündüğünü belirten iki sayfalık Fransızca bir yazıyı² (G. 1a, G. 1b) göndermesiyle başladığı görülür. Söz konusu bu yazı üzerine Almanya'nın İstanbul Elçisi Miquel, 15 Nisan 1910 tarihinde Berlin'deki Almanya İmparatorluğu Dışişleri Maslahatgüzarına bir telgraf çeker ve Türk Ticaret ve Nafia

1 Almanya'daki arşiv araştırması için sağladığı burs desteği için Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD)/Alman Akademik Değişim Servisi'ne teşekkür ederim.

2 Bundesarchiv (BArch.) R 901-06688. Image/Belge Nr. 16. Anlage zu Bericht No. 131 vom 15. April 1910.

Nazırı Bedros Hallaçyan'ın ilk aşamada dört Alman mühendisin Nafia Nezareti hizmetine alınacağını, ancak alınacak kişilerin en az 15 yıllık mesleki tecrübeye sahip olmaları gerektiği, bu kişilerin üç yıl boyunca Anadolu'daki farklı vilayetlerde görevlendirileceklerini bildirir.³

Görsel 1a: Nafia Nazırı B. Hallaçyan'ın Almanya'dan Mühendis Talebi (Kaynak: BArch, R 901-6688, Belge Nr. 16).

Görsel 1b: Nafia Nazırı B. Hallaçyan'ın Almanya'dan Mühendis Talebi (Kaynak: BArch, R 901-6688, Belge Nr. 17).

B. Hallaçyan yazısında ayrıca, Türk hizmetine alınacak mühendisler için yıllık 18.000 Frank maaş verileceğini, bunların İstanbul'a gelişi için 1500 Frank ve şehir dışı iş seyahatleri için de ayrıca günlük 20 Frank ödeneceğini, fakat hizmete alınacak kişilerin iyi derecede Fransızca bilmeleri gerektiği, zira daha önce göreve getirilen genel müdürün Fransız olduğunu belirtir.⁴

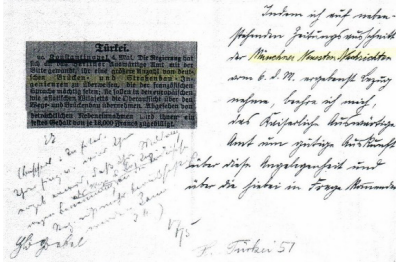
Aynı telgrafta ayrıca, yabancı mühendislerin Türk hizmetine alınmaları hususunda nihai kararı Ticaret ve Nazırı Bedros Hallaçyan'ın (Nazırlığı: 22 Nisan 1909-21 Eylül 1911) vereceği, ancak bütçe komisyonunun da bu işi onaylaması gerektiği, bu şartlarda işe talimli olan kişilerin isimlerinin, özgeçmişleri ile birlikte, mayıs ayı başına kadar bakanlığa bildirilmeleri istenir.⁵

3 BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 13. Telegramm-Entzifferung von Pera am 15. April 1910.; BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 15, 131. Kaiserlich Deutsch Botschaft, Pera, den 15. April 1910.

4 BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 16. Anlage zu Bericht No. 131 vom 15. April 1910.

5 BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 13. Telegramm-Entzifferung von Pera am 15. April 1910.; BArch, R

Osmanlı Nafia Nezaretinin bu isteği birkaç hafta sonra Almanya’da; *Münchener Neuesten Nachrichten* (4 Mayıs 1910), *Zentralblatt der Bauverwaltung*⁶, (G. 2, G. 3) gibi bazı gazete ve dergilerde haber olarak yer alır ve bu vesileyle konu ilgilenenlere duyurulur.

➤ Gesuchte Ingenieure für Wege- und Brückenbau in der Türkei

Das Kaiserliche Ottomanische Ministerium der öffentlichen Arbeiten beabsichtigt, ausländische Ingenieure in Dienst zu nehmen, besonders solche für Wege- und Brückenbau mit mindestens 15jährige praktischer Tätigkeit. Kenntnis der französischen Sprache ist erforderlich. Sie würden drei Jahre lang mehrere Vilajets zu beaufsichtigen haben. Die Entschädigung soll betragen: 18 000 Franken jährlich, 1500 Franken für Ausrüstung, Ersatz der Hinreisekosten, bei Dienstreisen 20 Franken täglich. Bewerbungen sind unter Beifügung des Lebenslaufs und der Zeugnisse über die Befähigung bis Anfang Mai d. J. an das Reichsamt des Innern in Berlin einzureichen. ➤

Görsel 2: Münchener Neuesten Nachrichten gazetesinin 4.5.1910 tarihli baskısında “Türkiye” başlıklı ilan. (Kaynak: BArch, R 901-6688, Belge Nr. 36).

Görsel 3: Zentralblatt der Bauverwaltung adlı dergide 1910 yılında “Türkiye’deki Yol ve Köprü Yapımları İçin Mühendis Aranıyor” başlıklı ilan. (Zentralblatt der Bauverwaltung, XXX. Jhg. 1910, Nr. 35, s. 243).

1910 yılı mayıs ayı ortalarında gelen ilk müracaatlar on bir kişiden oluşuyordu. Bu kişilerin unvan, isim ve adresleri şu şekilde idi.⁷

- 1- Zivilingenieur/Sivil Mühendis Dr. Ing. Köhler,
Zerbst, Leopolsstr. 15.
- 2- Regierungsbaumeister/Hükümet Mimarı Knöll,
Gießen.
- 3- Obergeringieur/Yüksek Mühendis Poppe
Hildesheim, Rathaus Str. 2.
- 4- Regierungsbaumeister/Hükümet Mimarı Langemann,
Tapien (Preussen)
- 5- Ingenieur/Mühendis Spangemacher
Altona, Kehr str. 30.
- 6- Kreisbaumeister/İlçe Mimarı Weisse
Greifenberg i. P.
- 7- Kreisbaumeister/İlçe Mimarı v. d. Buch
Bremen, Grözeling Str. 387
- 8- Ingenieur/Mühendis von Graeve
Bad Warmbrunne i. .?.

901-06688. Image/Belge Nr. 15, 131. Kaiserlich Deutsch Botschaft, Pera, den 15. April 1910.

6 Anonim, “Gesuchte Ingenieure für Wege- und Brückenbau in der Türkei,” *Zentralblatt der Bauverwaltung*, Nr. 35, XXX. Jhg. Berlin (1910), 243.

7 BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 28. zu II. 2024-2140.

9- Brandmeister und Ingenieur/İtfaiyecisi Mühendis Venendorf
Tapien (Ost Preussen)

10- Eisenbahn Bau- und Betriebsinspektor/Demiryolu İnşaat ve İşletme Müfettişi Sievert.⁸
Saarbrücken, Reich Str. 6.

11- Kaiserlicher Baurat/İmparatorluk Yapı Müşaviri Drum - Saargemund.

Bu ilk müracaatların dışında, ilerleyen zaman içinde Türkiye’de yol ve köprü işlerinde görev yapmak üzere Türk Hükümetinin hizmetine geçmek isteyen başka Alman mimar ve mühendisler de olmuştur. Ancak bu kişilerin bir kısmı genellikle Fransızca bilgileri olmayışından, bir kısmı da diğer şartları sağlayamadıklarından elenmişlerdir. Bu kişilerin isimleri ve haklarındaki kısa bilgiler de şu şekildedir.

Bauingenieur/İnşaat Mühendisi **Georg Neuendorf**⁹, Ingenieur/Mühendis **R. Huber**¹⁰, Kaiserlicher Kreisinspektor-Wege- und Brückenbauingenieur/İmparatorluk İlçe Müfettişi, Yol ve Köprü Mühendisi **Meyer**¹¹, Oberingenieur/Başmühendis **H. R. Pohesel**¹², Regierungsbaumeister/Hükümet Mimarı **Lasomann**¹³, Regierungsbaumeister/Hükümet Mimarı **Gottlob Nast**¹⁴, Ingenieur/Mühendis **Jakel**¹⁵, Ingenieur/Mühendis **Teodor Julians Jakel**¹⁶,

-
- 8 Demiryolu İnşa ve İşletme Müfettişi Bernhard Sievert, 2 Mayıs 1910 tarihinde, bağlı bulunduğu Kamu İşleri Bakanlığı’na bir dilekçe vererek, Türkiye’de Yol Yapım İşlerinde görev almak istediğini belirtmiştir. BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 22. Der Minister der öffentlichen Arbeiten. Berlin, den 9 Mai 1910.
- 9 Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes (PAAA) Konstantinopel 156. Belge Nr. 10, 11-Betrifft: Bewerbungsgesuch des Bauingenieurs ... Georg Neuendorf. Tapien, den 8. Mai 1910.
- 10 PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. Ausw. Amt II-2210-Eurer Exellenz, ..., Kairo den, 10 Mai 1910.
- 11 PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 23. zu 1722-Saarberg, den 8. Juli 1910. An Kaiserliche deutsche Botschaft zu Konstantinopel.
- 12 PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 27. IN 1389 Hildesheim, 23 Juni 1910. An die Kaiserlich deutsche Botschaft, Terapia.
- 13 PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 30. Vorgang 1727 ... Wilmersdorf b. Berlin, den 13 Juli 1910.
- 14 Yazışmalardan anlaşıldığına göre bu kişi Türk Hükümetinin ilan ettiği işe alım için 2 Nisan 1911 tarihli bir dilekçe ile Nafia Nezareti Köprü ve Yollar İdaresine müracaat eder, Almanya’da görev yaptığı İmparatorluk Bakanlığı Yol- ve Su Yapım İşleri Dairesi, bu kişi ile ilgili olarak Alman İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarına tavsiye mektupları yazar. PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 92, 93. Abschrift zu II O 1694.; BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 70, 71, 72. Königl. Württembergisches Ministerium der Auswärtigen Angelegenheiten Stuttgart, den 3. Mai 1911.
- 15 Bu kişi, 12 November/Kasım 1911 tarihinde İstanbul’daki Almanya Elçiliğine bir yazı gönderir, yol ve köprü yapım işlerinde çalışmak üzere, Türk Hükümetinin hizmetine geçmek istediğini, bu iş için öngörülen sözleşme şartlarının uygun olup olmadığını sorar. BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 81 Kaiserlich Deutsche Botschaft J. Nr. 3452, an 4427. Pera, den 18 November 1911.
- 16 Osmanlı Nafia Nezareti Yol ve Köprüler Genel Müdürü Burhaneddin’in Jakel’e hitaben İstanbul’dan yazdığı 30 ? 1911 tarihli, dört sayfalık el yazısı Fransızca metinden, bu kişinin de Türk Hükümeti hizmetine geçmek için müracaat ettiğini anlıyoruz. BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 82, 83. Abschrift zu II. 4427. Constantinople le 17/30 Jere 1327-1911.

Ingenieur/Mühendis **Hugo Frenz**¹⁷, Ingenieur/Mühendis **Heinrich Schultz**¹⁸, 19- Architekt/Mimar **Sepp Spannmacher**¹⁹ ve Ingenieur u. Baumeister/Mühendis ve Mimar **Hubert von Graeve**.²⁰

Almanya Federal Arşivi'nden (BArch,) elde ettiğimiz 10 Aralık 1910 tarihli, yani ilk ilandan sekiz ay sonrasına ait, rapor mahiyetindeki bir belgede; Türk Nafia Nezareti'nin yol ve köprü yapım işleri için gelecek yıl içinde hizmete alınacak yabancı mühendis aradığını belirtilerek,²¹ aranan şartlar arasında yine Fransızca biliyor olmak ve yol yapım alanında tecrübeli olmak gibi özellikler sayılır. Aynı belgede, hizmete alınacak kişilerin alacakları maaş, adayın eğitim ve tecrübe durumuna göre, aylık 2500 ila 3500 Kuruş, yani yaklaşık 460 ila 640 Mark olarak belirtilmiştir²², ayrıca bu görev için Türk vatandaşlığına geçişin zorunlu olmadığı, şayet Alman mühendisler bu işle görevlendirilir ise bu durum Türkiye'deki Alman çıkarları bakımından faydalı olur, denilmiştir!.

Zentralblatt der Bauverwaltung adlı yapı dergisinin, Ocak 1911 tarihli sayısında çıkan bir yazıda²³ Türkiye'de altyapı işlerinin ne şartlarda yapılacağını Ticaret ve Nafia Nezareti'nce bir kararname ile belirlendiğini ve buna göre; demiryolu, karayolu (şose) ve liman ile arazilerin

-
- 17 Bu kişi, Kassel'den, 18 Ocak 1912 tarihinde Alman İçişleri Bakanlığına bir dilekçe ile müracaat eder, yol ve köprü işlerinde çalışmak üzere Türk Hizmetine geçmek istediğini belirtir ve bu konuda Alman Hükümetinden destek talep eder. BArch, R 901-06688. Image/Belge: Nr. 93 Kaiserlich Deutsche Botschaft. Pera, den 31. Januar 1912 JNo. 373., Nr. 94 Abschrift. Cassel, Kr. Gelnhausen, den 18. Jan. 1912.
- 18 Bu kişi, Duisburg'dan 12.7.1913 tarihli bir yazı ile Alman Dış İşleri Bakanlığı'na, yol işlerinde görev almak üzere Türk Hükümeti hizmetine geçmeye hazır olduğunu, şu an için böyle bir talebin olup olmadığını sorar. BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 109 Ausw. Amt II. An 2692 Duisburg 12. 7. 13.
- 19 Bu kişi, Heiligenstadt'tan, 3 September/Eylül 1917 tarihinde Almanya Dış İşleri Bakanlığına bir yazı yazar, mimar olduğunu, 12 yıllık bir akademik tecrübeye sahip olduğunu ve savaş sonrasında Türkiye'deki Alman temsilcilikleri ya da firmalarında görev almak istediğini belirtir, ancak Berlin'den 7 September/Eylül 1917 tarihinde gönderilen cevabi yazıda şu an için Türkiye'deki Alman temsilciliklerinde böyle bir ihtiyacın bulunmadığı belirtilir. PA AA, R 14154. Image/Belge Nr. 007-A 29254, 4. September 1917. Heiligenstadt, 3 September 1917, An das Auswärtiges Amt, Berlin.; Image/Belge 010 zu A 29254 Berlin den 7. September 1917. Herrn Architekt Sepp Spannmacher.
- 20 Bu kişi, Osterode'den 1910 yılı mayıs ayı başında, İstanbul Alman Elçiliğine bir yazı gönderir, Türk Hükümeti'nin ilan ettiği Yol ve Köprü İşleri Müfettişliği görevi için Türk hizmetine geçmek istediğini belirtir. Yirmi yıllık mesleki tecrübesi olduğu anlaşılan bu kişi ayrıca Fransızcaya hâkim olduğunu ve beş yıl kadar da Fransa'da bulunduğunu yazılarında dile getirir. Ermsleben Belediye Başkanı da bu kişi ile alakalı olarak Alman İçişleri Bakanlığı ve İstanbul Alman Elçiliğine birer yazı yazar ve daha önce birlikte bazı işler yaptıklarını, mühendis von Graeve'nin bu iş için uygun biri olduğunu belirtir. PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 8. Hubert von Graeve ..., Osterode ... 27. Mai 1910.; PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 011- Ermsleben ... 9. Mai 1910, An das Kaiserliche Reichsamt des Innere zu Berlin. PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 16-17 Ermsleben ... 1. Juni 1910, Sa. Egxellanz Freiherrn Marschall von Bieberstein ... Konstantinopel.; PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 31-Hubert von Graeve, Osterode a. Harz, den 12. Juli 1918.
- 21 BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 53. Kaiserlich Deutsches General-Konsulat Konstantinopel, den 10. Dezember 1910, Bericht Nr. 550 / J. Nr. 7656, Ausw. Amt II.-5657 Pr. 15. Dez. 1910.
- 22 Ancak, İstanbul'daki Almanya Başkonsolosluğu, 14 Dezerember/Aralık 1910 tarihinde Almanya Başbakanına gönderdiği bir yazıda, Alman mühendisler için öngörülen Maaşın düşük olduğunu, 3500 Kuruş gibi daha yüksek bir maaş ödenmesi gerektiğine dikkat çeker. Bkz. BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 56 Kaiserlich Deutsches General-Konsulat Bericht Nr. 556./J.Nr. 7822. Konstantinopel, den 14. Dezerember 1910.
- 23 Anonim, "Bestimmungen über die Genehmigung zur Ausführung von Vorarbeiten in der Türkei," *Zentralblatt der Bauverwaltung*, Nr. 9, XXXI. Jhr. Berlin (28 Januar 1911), 64.

sulanması, bataklıkların kurutulması, baraj ve hidroelektrik santrallerinin yapımının öngörüldüğü belirtilir. Bu yazıdan Osmanlı Hükümeti'nin (İttihat ve Terakki) geniş çaplı diyebileceğimiz bir kalkınma programı uygulamaya çalıştığı anlaşılıyor.

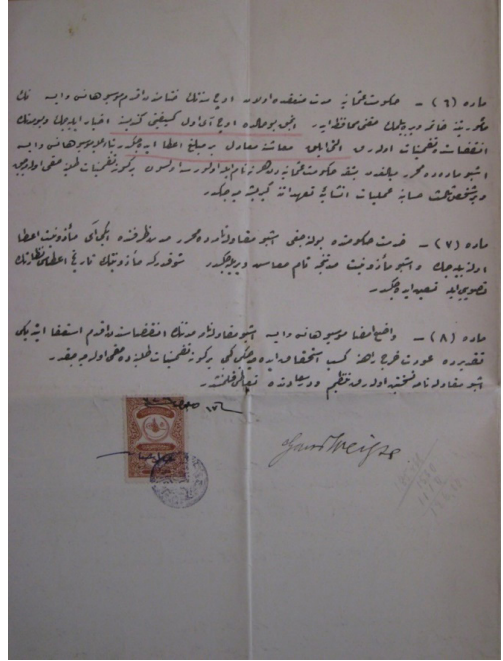
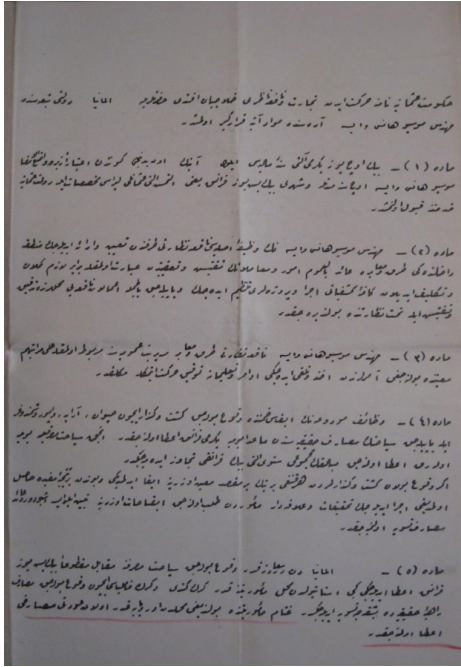
Yukarıda belirtilen arşiv belgelerine dayanılarak verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, farklı yıllarda olmakla birlikte, Osmanlı Nafia Nezareti Yol ve Köprü İşleri Müfettişliği görevi için çok sayıda müracaat olmuştur. Bu müracaatlar içinden Almanya Hükümetince yapılan bir ön değerlendirmeden sonra nihai liste 1910 yılı ağustos ayı sonlarında Almanya'nın İstanbul Sefareti aracılığı ile Türk Nafia Nezareti'ne ulaştırılmıştır. Nafia Nezareti de ilan ettiği kriterler doğrultusunda bunlardan sadece dört kişiyi belirlemiş ve mukavele imzalanmak üzere İstanbul'a çağırılmıştır. Bu kişiler; Zerbst'ten mühendis Dr. Köhler, Landau'dan şehir inşaat müşaviri Beutner, Greifenberg bölge mimarı Weisse ve Bremen bölge mimarı Buch'tur.²⁴

Türk Hizmetine Alınan Alman Mimar ve Mühendisler

Daha öncesinde belirtildiği üzere Nafia Nezareti'nin belirlediği şartları sağlayanlar arasından seçilen Alman mühendis ve mimarlar İstanbul'a çağrılır ve 5 Ağustos 1326 (18 Ağustos 1910) tarihli ve 307 numaralı Tezkeresi- Sami'ye bağlı olarak Osmanlı Bakanlar Kurulu'nca hazırlanan surete göre kendileri ile mukavelename (**G. 4a-G. 4b**) imzalanır ve bu hususta yetki bakanlar kurulu kararı ile Nafia Nezareti'ne verilir.²⁵ Farklı zamanlarda İstanbul'a geldiği anlaşılan Alman mühendis ve mimarlar mukavelelerin imzalanmasından sonra görev yapacakları vilayetlere gönderilir. Bu kişilerden, Dr. Mühendis Köhler İstanbul, inşaat müşaviri Beutner Hüdavendigar yani Bursa ve Bölge Mimarı Hans Weisse Erzurum Vilayetine gönderilir. Arthur Höppner adlı bir başka Alman mühendis de daha sonra Erzurum'da görevlendirilir.

24 BArch, R 901-06688. Image/Belge. Kaiserlich Deutsche Botschaft JNo: 2173, Therapia, den 29. August 1910.

25 PA AA, Konstantinopel 157. (8 Sayfa Osmanlıca Belge, 16 Mayıs 1912 tarihli, Numarasız).

Görsel 4a-4b: Alman Mühendis Hans Weisse'nin Osmanlıca Mukavelenamesi
(Kaynak: PA.AA: Konstantinopel 157).

Hüdavendigar (Bursa) Vilayeti- Müfettiş Beutner

Hüdavendigar Vilayetine yol ve köprü işleri müfettişi olarak Alman inşaat müşaviri Beutner görevlendirilir. Bu kişi Türk Hükümeti hizmetine geçmek istediğine dair dilekçesini 14 Mayıs 1910 tarihinde Berlin'deki Osmanlı Sefaretine gönderir,²⁶ ancak kendisine, müracaatını doğrudan İstanbul'daki, Nafia Nezaretine yapması söylenir. Bunun üzerine Beutner, 24 Eylül 1910 tarihinde, üç sayfalık Fransızca bir mektubu Nafia Nezaretine gönderir.²⁷ Yapılan değerlendirmeler sonunda müşavir Beutner 28 Ağustos 1910 tarihinde mukavele yapılmak üzere İstanbul'a çağrılır.²⁸ İstanbul'a gelen Beutner ile Nafia Nezareti arasında, diğer Alman mühendisler ile de imzalanması öngörülen bir mukavele imzalanır ve Hüdavendigar/Bursa Vilayetine gönderilir.

Alman arşiv kayıtları arasında inşaat müşaviri Beutner ile ilgili çok sayıda Almanca ve Fransızca belge vardır.²⁹ Ancak bunların çoğu Beutner'in yaklaşık bir yıl sonra işten çıkarılması

26 PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 7. Betrifft: Bewerbung um eine der von der K. Türkische Regierung ausgeschriebene Ingenieurstellen, Landau Platz, den 14. Mai 1910.

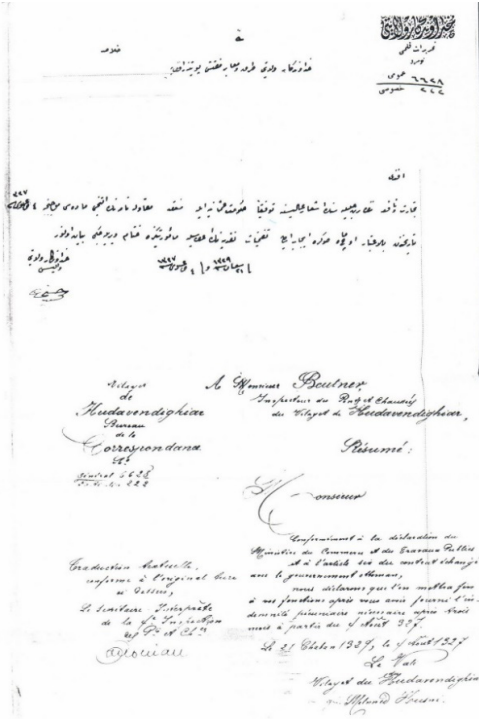
27 PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 69. Le 24 Sept. 10. A son Excellence, Monsieur le ministre du Commerce et des Travaux Publics Constantinople.

28 BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 45. Telegramm, Therapia, den 28. August 1910.

29 PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr.: 7, 34, 68, 69, 114, 116, 120, 121, 124, 126, 129, 130, 137.; BArch,

üzerine Alman Dışişleri Bakanlığı ve Almanya Sefaretine hak arayışı için yazdığı yazılardır. Bu belgeler arasında, 17 Ağustos 1911 tarihli bir belgeden³⁰ müfettiş Beutner'in yaklaşık bir yıl sonra görevine son verildiği anlaşılıyor. Hüdavendigar Vilayeti tahrirat kaleminden Vali Mehmed Hüsnü imzasıyla çıkan bu yazı Osmanlıca ve Fransızca düzenlemiş olup şu bilgileri içerir (G. 5).

“Hüdavendigar Vilayeti turuk ve meabir müfettişi (Poyutner) Beutner Efendiye, Efendi, Ticaret ve Nafia Nezaret-i celilesinin işar-ı alisine (beyanına) tevfiikan (uyarak) Hükümet-i Osmaniye ile mün'akid (yapılmış) mukavelenamenin altıncı maddesi mucibince 4 Ağustos 1327 tarihinden bil itibar? üç mah? sonra icab eden tazminat-ı nakdiyenin itasıyla memuriyetinize verileceği beyan olunur. 21 Şaban 1329 ve fi 4 Ağustos 1327. Mehmed Hüsnü. Hüdavendigar Vilayeti.”

Görsel 5: Alman Mühendis Beutner'in İş Fesih Yazısı (Kaynak: PA.AA: Konstantinopel 156).

Nafia Nezaretî'nce hazırlanan Mukavelename'nin (G.4a, G. 4b) 6. Maddesi özetle; “Osmanlı Hükümeti, üç ay öncesinden bildirmek üzere yabancı uzmanların memuriyetine üç senenin bitiminden önce son verebilmek hakkını muhafaza eder hükmü yer alır.”, şeklindedir ki müfettiş Beutner'in bu maddeye dayanılarak görevine son verildiği anlaşılıyor.

R 901-06688. Image/Belge Nr.: 40, 77, 98, 104.

30 PA AA, Konstantinopel. 156. Image/Belge Nr. 111. Osmanlıca ve Fransızca belge-Hüdavendigar Vilayeti Tahrirat Kalemi.

Müfettiş Beutner yaklaşık bir yıllık görevi sırasında Bursa Vilayetinde yaptığı işlerle alakalı Alman arşiv belgeleri arasında herhangi bir belge/bilgi yoktur. Bu kişiyle alakalı olarak Osmanlı arşivlerinde de henüz bir kayda ulaşılamamıştır.³¹ Dolayısıyla Beutner ile ilgili mesele henüz tam olarak açıklanmış değildir. Fakat İstanbul’da yayım yapan *Osmanischer Lloyd*³² adlı gazete, 25 Nisan 1911 tarihinde çıkan sayısında, *Bericht aus Bursa/Bursa’dan Haber* başlığı altında müfettiş Beutner ve Bursa’da yürütülen imar faaliyetleriyle ilgili olarak şu bilgileri okuyucularına aktarır.³³

“Yaklaşık dokuz ay önce başlanan; yol genişletme/yeni yol açma, bataklıkları kurutma, akarsu yataklarının düzenlenmesi ve benzeri gibi kamu altyapı çalışmalarında, farklı uyruklardan olan mühendisler arasındaki kişisel sürtüşmelere ve fikir ayrılıklarına rağmen, ilerleme sağlandı. Nafia Nezareti bu tür sorunları gidermek veya en aza indirmek için İstanbul’dan bağımsız ve bazı Anadolu vilayetlerine, nihai kararı verebilen, tam yetkili ve doğrudan Bakanlığa rapor verebilecek Alman ve Fransız müfettişleri hizmetine aldı. Bu müfettişler bölge valilerinden tamamen bağımsız iş yapıyorlar. Ancak bazı valiler bu duruma tepki gösteriyor ve doğrudan Bakanlıkça işe alınan yabancı mühendisleri kabullenmek istemiyorlar.

Nafia Nezareti’nin Hüdavendigar Vilayeti için görevlendirdiği müfettiş Alman hükümetince tavsiye edilen bir mühendistir (Beutner kastediliyor olmalı). Bu kişi fazlasıyla zeki ve tecrübeli bir uzmandır. İşin başında Bakanlığın vilayetteki ofisinde işler istenildiği gibi yürütmediğini hemen görmüş, kararlı bir şekilde bu arı yuvasına! çomak sokmuş ve işlerin burada Almanya’dakinden farklı yürüdüğünü düşünmeden, yeni bir “Tabula rasa” yani yeni bir “beyaz sayfa” açmaya gayret etmiştir. Ancak çok geçmeden yerli mühendisler yabancı müfettişlere karşı cephe almışlardır. Fakat Alman memur/müfettiş bütün bu engellere karşı durarak, sağlığı pahasına, vazifesini layıkıyla yapmaktadır.”

Gazete haberinden de anlaşılacağı üzere yerel idareciler ve hizmete alınan farklı uyruklara sahip (Fransız, Alman) mühendisler arasındaki kişisel sürtüşmeler ve fikir ayrılıkları işten çıkarılma konusunda başlıca sorun olarak görülmektedir. Bununla birlikte Müfettiş Beutner’in işten çıkarılmasındaki asıl sebebin ne olduğu açık değildir. Bu husus değerlendirilen arşiv belgelerinden tam olarak anlaşılmasa da bir iki sebebin bunda etkili olabileceği söylenebilir. Birincisi, 1911 yılı Eylül ayına geldiğinde Nafia Nezareti, daha önce mukavele imzalayıp hizmetine aldığı çok sayıda Fransız ve Alman mühendisi, kötü ekonomik şartları sebep göstererek işten çıkardığı olasıdır. Bir diğer muhtemel sebep ise bir önceki Nafia Nazırı Hallaçyan zamanında hizmete alınan bu yabancı uzmanlarla yeni Nafia Nazırı Besaria Efendi³⁴’nin çalışmak istemediği şeklindeki değerlendirmedir.

31 Osmanlı Arşiv belgelerinde henüz bir kayda ulaşılamamış olması, bu kişi ile alakalı hiçbir kaydın olmadığı anlamına gelmez. Zira iç yazışmalarda yabancı kişilerin isimlerinin yazılması ile Latin harfleri ile yazılma arasında farklılıklar olmaktadır. Bu sebeple Osmanlıca belgelerde yazım ya da tasnif sırasında ecnebi isimlerinin yanlış ve eksik yazılmasından kaynaklı bir sorun vardır ve bu diğer yabancı kişilerin kayıtları için de geçerlidir.

32 Fransızca adı Lloyd Ottoman olan bu iki dilli gazete Alman Yakınoğu siyasetinin bir parçası olarak Alman Dışişleri Bakanlığı ve İstanbul Sefaretinin siyasi ve tanınmış alma firmalarının desteği İstanbul’da 1908-1918 yılları arasında yayım yapmış günlük bir gazetedir.

33 Anonim, “Bericht aus Bursa,” *Osmanische Lloyd*, 25 April 1911.

34 Asıl adı Nikola Konstantin Basarya’dır. Görev süresi Ocak - Haziran 1913.

Daha geç tarihli de olsa, Hüdavendigar (Bursa) Vilayeti ile ilgili olarak Alman arşiv kaynakları arasında dikkat çeken bir başka kayıt daha vardır. 12 Haziran 1917 tarihli bu arşiv belgesinde, Dresdenli tanınmış mimar ve yapı müşaviri Julius Gräbner'in birkaç gün içinde İstanbul'a seyahat edeceği ve Mimar Kemaleddin ile birlikte Bursa'daki kaplıcaların yeniden dönüştürülüp genişletilme işini üstlenmek üzere Türk yetkililerle görüşeceği ifade edilerek Alman Dışişleri Bakanlığı bu görüşmeler sırasında Elçiliğin Gräbner'e yardımcı olması istenir.³⁵

Ancak ünlü Alman mimar Julius Gräbner'in İstanbul'a gelişinden kısa bir süre sonra, 25 Temmuz 1917 tarihinde, burada vefat ettiği anlaşılıyor. Günümüzde Almanya'nın Türkiye'deki en büyük gayrimenkul yatırımcılarından Amplio Gayrimenkul Yatırım Yönetim Kurulu Üyesi torun Erwin Walter Gräbner, dedesinin tanınmış bir mimar olduğunu, 1917'de İstanbul'da vefat ettiğini, mezarının da Teşvikiye'de bulunduğunu, İstanbul ve Bursa'da bazı hastanelerin projelerini dedesinin çizdiğini bildiklerini söyler.³⁶ Ancak bu konu henüz araştırılmaya muhtaç bir konudur.

Bu dönemde Bursa ile ilgili olarak gazetelere yansıyan ve dikkat çeken bir başka haber de Sultan Osman ve Sultan Orhan türbelerinin yeniden yapımıyla alakalıdır. *Deutsche Bauzeitung* adlı gazetenin 1917 yılında yayımlanan bir sayısında, "*Wiederaufbau des Mausoleums der Sultane Osman und Urchan in Brussa/Bursa'da Sultan Osman ve Sultan Orhan Türbelerinin Yeniden İnşası*", başlığı altında verilen haberde:³⁷

"Eski Osmanlı başkenti Bursa'da, Sultan Osman ve Sultan Orhan'ın türbelerinin yeniden inşası konusunda bir komite kurulduğu, Bursa'nın ilk altı Osmanlı Sultanına ait çok sayıda muhteşem türbe ya da mezar anıtına sahip olduğu, ancak bunların yıkılma durumuna geldiği, şimdi bunların en önemlilerinin yeniden yapımına başlandığı, Bursa şehir idaresi planların hazırlanması için ilk aşamada 1000 kuruş, ayrıca 300 bin kuruşluk maliyet hesabından da 2 bin kuruş ödenek tahsis ettiği" dile getirilmiştir.

Erzurum Vilayeti-Müfettiş Hans Weisse, Mühendis Arthur Höppner

Anadolu'da Alman mimar ve mühendislerinin görevlendirildiği vilayetlerden biri de Erzurum'dur. Alman ve Osmanlı arşivlerinde bu çalışma ile ilgili değerlendirilen kayıtlar arasında Erzurum Vilayetinde görevli olduğu anlaşılan iki Alman mühendis ve mimar tespit edilmiştir. Bunlardan biri müfettiş ünvanıyla Mimar Hans Weisse, diğeri ise Mühendis Arthur Höppner'dir.

Müfettiş Hans Weisse

Mimar olduğu anlaşılan Hans Weisse, 26 Eylül 1910 tarihinde Almanya Büyükelçiliğine gönderdiği telgrafta, 30 Eylül 1910 tarihinde Türk Hükümeti hizmetindeki görevine başlayacağını bildirir.³⁸

35 PA AA, R 14153. Image/Belge Nr. 162. Auswärtiges Amt. Berlin, den 12. Juni 1917.

36 "Osmanlı mimarı dedesinin izini takip etti!", *Arkitera*, Erişim 18.03.2024. <https://www.arkitera.com/haber/osmanli-mimari-dedesinin-izini-takip-etti/>.

37 Anonim, "Chronik. Wiederaufbau des Mausoleums der Sultane Osman und Urchan in Brussa," *Deutsche Bauzeitung*, Berlin 1917, 104.

38 PAAA, Konstantinopel 156. Image/Belge. Telegramme An Deutsche Botschaft Konstantinopel, 26. September 1910.

Bu kişinin arşiv kayıtları arasında bulunan resmi yazışmalarında, «*Inspecteur Divisionnaire Des Ponts et Chaussée De l'Empire Ottoman*» (Osmanlı İmparatorluğu Yol ve Köprüler Şube Müfettişi) ünvanını kullandığı görülür.

Mimar Hans Weisse ile Ticaret ve Nafia Nazırı Hallaçyan Efendi arasında 30 Eylül 1910 tarihinde İstanbul'da bir hizmete alım mukavelesi imzalanır. Fransızca ve Osmanlıca olmak üzere iki farklı dilde hazırlanıp imzalanan mukavelename şu maddelerden oluşuyordu (**G. 4a, G. 4b**).

Mukavelename³⁹

Hükümet-i Osmaniye namına hareket eden Ticaret ve Nafia Nazırı Hallaçyan Efendi hazretleri ile Almanya Devleti tebaasından mühendis Mösyö Hans Weisse arasında mevad-ı atiye karar kir olmuştur.

Madde 1: 1326 sene-i maliyesi Eylül ayının 17. gününden (30 Eylül 1910) itibaren zirde (aşağıda) vaz ül imza Mösyö Hans Weisse üç sene müddetle ve şehri (aylık) 1500 Frank, yani 66 Osmanlı Lirası mahsusat ile Devleti Osmaniye hizmetine (tarafına) kabul olunmuştur.

Madde 2: Mühendis Mösyö Hans Weisse'nin vazifeyi asliyesi Nafia Nezareti tayin ve irae edilecek mıntıka dâhilindeki tarik ve meabine ait bilumum umur (işler) ve muamelatın (takip vs işleri) teftiş ve takibinden ibaret olmakla beraber lazım gelen ve teklif edilen kaffe-i (bütün) keşfiyatı icra ve projeleri tanzim edecek ve yapılacak bilcümle amelin (işlerin) nafiyayı mahallerinde tetkik ve teftiş ile tahtı nezarete bulundurulacaktır.

Madde 3: Mühendis Mösyö Hans Weisse Nafia Nezareti Tarik ve Meabir Müdüriyeti Umumiyesine merbut (bağlı) olmakla ala meratibihim mutinde bulunacağı amirlerinden ahs ve telakki edeceği evamir (emirler) ve talimata tevkis? hareket etmekle mükelleftir.

Madde 4: Vezaifi mevтуanın ifası zınnında (hususunda) vuku bulacak keşt-u güzar (olabilecekler) için hayvan, araba, vapur ve şimendifer ile yapılacak seyahatin mesarifi hakikiyesinden mağda (başka) yevmiye yirmi Frank ita olunacaktır. Ancak seyahat masrafiyla yevmiye olarak ita olunacak meblağın mecmuği (toplamı) senevi alt bin Frank'ı tecavüz edemeyecektir. Eğer vuku bulan keşt-u güzarlardan (gidip gelmelerden) herhangi birinin bir maske muayyen üzerine ifa edilmediği ve bundan bir netice-i müfide hâsıl olmadığı icra edilecek tahkikat ve alakadar memurdan talep olunacak izahat üzerine tebeyyun eyleyip işbu devre ait mesarif tesviye olunacaktır.

Madde 5: Almanya'dan Dersaadet'e kadar vuku bulacak seyahat masrafına mukabil maktuan bin beşyüz Frank ita edileceği gibi İstanbul'dan mahalli memuriyetine kadar gerek kendi ve gerek familyası için vuku bulacak mesarif-i rahiye-i (yolluk) hakikiye de başkaca tesviye edilecektir. Hıtam-ı memuriyetinde (memuriyeti sonunda) bulunduğu mahalden Avrupa'dan kadar olan avdet-i (gidiş) mesarifi ita olunacaktır.

39 PA AA, Konstantinopol 157. Image/Belge Nr. 4 (Osmanlıca Belge, 2 Sayfa).

Madde 6: Hükümet-i Osmaniye müddet-i münakte olan üç senenin hıtamından (bitişinden) akdem (önce) Mösyö Hans Weisse'nin memuriyetine hateme (son) verebilmek hakkını muhafaza eder. Ancak bu halde üç ay evvel keyfiyeti kendisine ihbar edilecek ve bu müddetin inkızatında (uzatılma) teminat olarak altı aylık maaşına muadil (eşit) bir meblağ ita edilecek. Binaenaleyh Mösyö Hans Weisse işbu maddede muhasser (yazılı) meblağdan başka Hükümet-i Osmaniye'den her ne nam ile olursa olsun bir güne teminat talebine hakkı olmayacak ve bir şahs-ı selase (üçüncü şahıs) hesabına ameliatı inşaiye taahhüdüne girişmeyecektir.

Madde 7: Hizmet-i Hükümette bulunacağı işbu mukavelenamede muharrer (yazılı) müddet zarfında iki ay mezuniyet (izin) ita olunabilecek. Ve işbu mezuniyet müddetince tam maaş verilecektir. Şu kadar ki mezuniyetin tarih itası nezaretin tavsiyesi ile tayin edilecektir.

Madde 8: Vaz-ı imza (atılan imza) Mösyö Hans Weisse işbu mukavelename müddetinin inkızasından (parafe edilmesi) akdem (önce) istifa ettiği takdirde avdet-i harcırahına kesp istihkak edemeyeceği gibi bir güne tazminat talebine de hakkı olmayacaktır.

İşbu mukavelename nushateyn (iki nüsha) olarak tanzim ve Dersaadet'te teati kılınmıştır.
1326 Eylül 17 (30 Eylül 1910)
(Osmanlı Devleti Pulu ve Mührü)

İmza

Hans Weisse

Müfettiş H. Weisse'nin Yol ve Köprüler Umum Müdürlüğü ile yaptığı yazışmalardan, Erzurum Vilayetine bağlı Erzincan, Ağrı gibi sancak/şehirlerdeki yol ve köprü işlerinden sorumlu olduğu, yine aynı yazışmalardan Erzurum Vilayeti başmühendisinin Ali Rıza Efendi adında biri olduğu anlaşılıyor.⁴⁰

Müfettiş Hans Weisse'nin Erzurum Vilayetindeki asli vazifesi, Hizmete alım sözleşmesinin II. Maddesinde belirtildiği üzere şunlardır;

“Nafia Nezaretince belirlenecek mıntika dâhilindeki yol ve köprülere ait bilumum proje işleri ile yapılmakta olan işlerin teftişi ve takibinden ibaret olmakla beraber, lazım gelen ve teklif edilen bütün keşiflerin icrası ve projelerin tanziminin yapımı ve yapılacak bütün işleri mahallerinde tetkik, teftiş ve gözetimden sorumludur”.

Fakat incelenen arşiv belgelerinde, bu görev tanımlaması çerçevesinde Erzurum Vilayetinde Müfettiş H. Weisse tarafından yapılan veya yaptırılan işlerin yeri, niteliği ve sayıları hakkında detaylı bilgi yoktur. Dolayısıyla bu eksikler ancak BOA'inde yapılacak daha kapsamlı bir araştırma ile giderilebilecektir. Bununla birlikte o dönemde İstanbul'da Almanca yayım yapan *Osmanischer Lloyd* adlı gazete, 29 Aralık 1910 tarihli baskısında, *Aus Erzurum/Erzurum'dan* başlığı altında şu bilgileri aktarır.⁴¹

“14 Aralık'tan bu yana burada büyük soğuklar olmakta. Çok miktarda kar yağdı ve yollar

40 PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge-Osmanlıca Belge Nr. 3.

41 Anonim, “Konstantinopel-Aus Erzurum”, *Osmanische Lloyd*, 29. Dezember 1910.

kapandı. Şehir yönetimi kapanan yolları açmak için büyük çaba harcıyor. İlkbaharda vali Aşkale ile Pernekapan arasındaki yolu otomobil ulaşımı için iyileştirmeyi planlıyor. [...] Dört haftadan beri Trabzon, Sivas, Van ve Erzurum vilayetlerine yol yapım işlerinden sorumlu memur/müfettiş olarak tayin edilen mühendis Weisse burada bulunuyor.”

Bu haberden müfettiş Weisse'nin Erzurum dışında Trabzon, Sivas ve Van vilayetlerinden de sorumlu olduğu anlaşılıyor. Ancak 30 Eylül 1910 tarihinde göreve başlayan

Müfettiş Weisse'nin de aradan geçen 15 ay içinde özellikle görev tanımları dışında çalıştırılması ve hak edişlerinin ödenmemesinden kaynaklanan birtakım sorunlar yaşadığı ve bunları 2 Ocak 1912 tarihli bir yazı ile İstanbul'daki Alman Elçisi ve Trabzon'daki Alman Konsolosuna ilettiği anlaşılıyor. Söz konusu yazıda müfettiş Weisse; bütün gücüyle bu ülke için çalışmasına rağmen, yerel yöneticiler ile arasında sorunlar olduğu, şehir dışı iş seyahatlerinde sözleşme gereği kendisine ödenmesi gereken harcırahın ödenmediğini, görevli olarak Erzincan'da bulunduğu sırada, kaldığı handa çıkan yangında eşyalarının yandığını, yaklaşık 1000 Mark zararı olduğunu, ancak Bakanlığın zararını karşılamadığını, sözleşmenin IV. Maddesinde yer alan, 'il dışı iş seyahat masraflarının yıllık toplamı altı bin Frank'ı geçemez hükmü' bulunduğunu, bu miktarın 1911 yılı aralık ayında dolacak olmasına rağmen Bakanlığın kendisini, harcırah olmaksızın il dışı iş seyahatlerine gitmeye zorladığını belirtip şikâyetçi olur ve meşru haklarının korunması hususunda yardım ister.⁴²

Bu yazıdan beş buçuk ay sonra, 26 Haziran 1912 tarihinde, Osmanlı Çalışma Bakanlığı Vali Mehmed Emin Bey aracılığı ile müfettiş Weisse'nin görevine son verildiğine dair bir yazıyı kendisine tebliğ eder. İşten çıkarılmasının haklı ve geçerli bir gerekçesinin⁴³ olmadığını düşünen Müfettiş Weisse bu durumu yedi sayfalık uzun bir yazı⁴⁴ ile İstanbul'daki Alman Büyükelçisine bildirir. Bu yazı içerik olarak siyaseten ilginç ve düşündürücü bilgiler içerir.

13 Temmuz 1912 tarihinde Müfettiş Weisse Alman Büyükelçisine yazdığı yazısında; Türkiye'de işlerin yürüyüşü ve iş anlayışını eleştirerek, Rusya ile muhtemel bir savaş için Erzurum ve Erzincan'da askeri birliklerin hareketlendiğini, tatbikat yapıldığını ve bazı tedbirler alındığını, ayrıca bu bölgede demiryolunun bulunmadığını, şoselerin ise yetersiz olduğunu ve acilen genişletilmesi gerektiğini ifade eder. Bunlara ilaveten, halkın yeni hükümetten memnun olmadığı, çok az bir kesimin bir isyana meyilli olduğu, Ermeni azınlığa yönelik hükümet tarafından desteklenen 'Erzurum' adlı Ermenice yayın yapacak olan bir gazetenin gelecek ay yayımına başlanacağından bahseder.⁴⁵

Müfettiş Weisse bu yazısında ayrıca, Trabzon Vilayetindeki bazı durumlardan da bahsederek,

42 PA AA, Konstantinopol 156. Image/Belge Nr. 98. Erzeroum den 2.ten Januar 1912.

43 Ancak İstanbul'daki Alman elçiliğinden daha sonra kendisine yazılan bir yazıda işten çıkarılma gerekçesi olarak, „Jöntürk Partisine (İtihat ve Terakki) karşı fesatlık yaptığı şeklinde suçlamalar olduğu iddiaları sebep olmuş olabilir“, denilmektedir. Bkz. PA AA, Konstantinopol 157. Image/Belge Nr. 142. Vfg. 4800 ....14 ?. p. 2.12.13.

44 PA AA, Konstantinopol 157. Image/Belge Nr. 120. Erzeroum, den 13.ten Juli 1912.

45 Müfettiş Hans Weisse ile ilgili Alman arşiv evrakı içinde o tarihlerde Erzurum'da yayım yapan "Haraç" adlı Ermenice gazetenin 21 Nisan 1912 tarihine ait 44 sayılı nüshasının bulunuyor olması ilginçtir. Fakat Ermenice basılmış olan bu gazetenin incelenmesi o tarihlerde Erzurum Vilayeti ve civarında yapılan bayındırlık işleri ve cereyan eden siyasi olayların tespiti bakımından faydalı olacaktır. PA AA, Konstantinopol 157.

Rize-Of arasındaki yolun acilen genişletilmesi gerektiği, proje hazırlaması için Trabzon Valisi Bekir Bey'den bir mühendis göndermesini istediğini, bunun üzerine kendi idaresi altında çalışan mühendis Valenwurt/Valencourt'un (bir Fransız mühendis olmalı) Rize'ye gönderildiğini, ancak Bakanlığın, şayet Valencourt sorumluluğunu yerine getirmezse derhal işine son verilmesi gerektiğini bildirdiğini ifade eder.

Yazının son kısmında ise Weisse, Türkiye'nin mali durumun çok kısıtlı ve felaket durumda olduğunu iddia ederek, zamansız olarak iş sözleşmesinin feshinden doğan haklarının korunması, bu noktada Almanya'ya dönüş masraflarının sözleşme gereği kendisine ödenmesi konusunda yardımcı olunmasını talep eder.

Erzurum'da görevli Müfettiş Weisse'nin görevinden ayrıldıktan sonra İstanbul'a geldiği ve Bakanlıktaki işlerini buradan takip ettiği anlaşılıyor. Şöyle ki, 30 Eylül 1912 tarihli bir arşiv belgesine göre Nafia Nezareti Yol ve Köprüler Genel Müdürü Burhaneddin Bey H. Weisse'ye; "yarın öğleden sonra saat 2 de, 26 Eylül 1912 tarihine kadarki maaşı ve Erzurum-Almanya seyahat masraflarının kendisine ödeneceğini" bildirir.⁴⁶ Ancak H. Weisse'nin İstanbul'daki Almanya elçiliğiyle daha sonra yaptığı yazışmalarından, alacaklarının ödenmesinde sorunlar olduğu ve parasının kesildiğini, haklarının Elçilikçe aranmasını ister.⁴⁷ Buna mukabil Almanya Elçiliği ile Nafia Nezareti yetkilileri ve Nafia Nazırı Besarya Effendi⁴⁸ ile yapılan yazışma ve görüşmelerden bir netice çıkmaz ve Weisse'nin istekleri reddedilir.⁴⁹

Nafia Nezaretince Erzurum Vilayeti yol ve köprüler müfettişi H. Weisse'nin işine son verilmesi nedeniyle H. Weisse 16 Temmuz 1912 tarihinde İstanbul'daki Almanya Elçiliğine yeni bir yazı daha yazar ve başka Alman kolonilerinde (!); demiryolu, şose ya da sulama ve bataklık kurutma gibi işler için yeni görev talep eder.⁵⁰ H. Weisse'nin bu ifadesinden dolayı olarak 'çökmek üzere olan Osmanlı İmparatorluğunun Almanya'nın bir kolonisi olduğu düşüncesinin' var olduğunu mu anlamamız gerekir sorusu siyaseten açıklanmaya muhtaç bir konudur.

Müfettiş Hans Weisse'ye ait arşiv belgelerinin çoğu, genellikle maaş ve yol harcırahları hususunda Almanya Elçiliğine yazdığı (eksik maaş ödeme, harcırah kesintisi vs.) şeklindeki şikâyet yazılarıdır. Bu yazılar 1916 yılı ortalarına kadar devam etmiştir.⁵¹ Ancak Weisse'nin müfettiş olarak sorumlu olduğu Erzurum Vilayetinde yapılan yol ve köprü yapım veya onarım işleriyle alakalı bilgi vermemesine karşılık, yaptığı hizmet karşılığı kendisine nişan verilmesi gibi ilginç taleplerinin olması dikkat çekicidir.⁵²

46 PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 128. Konstantinopel, den 30.ten September 1912.

47 PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 130. Konstantinopel, Greifenberg/Pommern am 25 Oktober 1912.

48 Tam adı Nikola Konstantin Basarya olup görev süresi Ocak - Haziran 1913'tür.

49 PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 135, 136. 1914-14-. 5. März 1913.; PA.AA Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 137. Greifenberg in Pommern am 22.III.1913.; PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 135, 136., 1014-14- 5. Marz 1913.

50 BArch, R 901/6688. Image/Belge. Abschrift II 0 3308, Erzurum, le 16 Juillet 1912.

51 PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge. Greifenberg in Pommern am 19. Juni 1916. 26 Juni 1916. II. 5899.

52 PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 128. Konstantinopel, den 30.ten September 1912.

Mühendis Arthur Höppner

Erzurum Vilayetinde görevlendirilen Alman mühendislerden biri de Arthur Höppner'dir. Ancak bu kişinin adı ilk görevlendirilen Alman mühendisler arsında yoktur. Alman arşiv kayıtlarına göre bu kişinin göreve başlama zamanı 1912 yılı Şubat ayıdır. Buna göre Höppner'in vatandaşı H. Weisse'nin Erzurum Vilayeti Yol ve Köprüler Müfettişi olduğu dönemde (30 Eylül 1910-26 Haziran 1912) işe başladığı anlaşılıyor. İncelediğimiz arşiv belgeleri Höppner'in Vilayet dâhilinde yapılması planlanan yol ve köprülerin projelerini hazırlamakla görevli olduğunu gösterir. Ancak aynı arşiv belgelerinden, mühendis Höppner'in yaklaşık bir yıl sonra işine son verildiği anlaşılıyor. Şöyle ki mühendis Höppner, Erzurum'dan İstanbul'daki Almanya Elçiliğine çektiği bir telgrafta;⁵³

“Alman mühendis olarak Erzurum'da görev yaparken aniden sebepsiz ve maaşsız bir şekilde işine son verildiği, bu ağır kış şartlarında küçük çocukları ile seyahat etmesinin imkânsız olduğu ve dört ay daha yerinde kalabilmesi için Sultana ricada bulunulması” isteğini dile getirir.

Mühendis A. Höppner daha sonra, 22 Kanun-i sani 328/4 Şubat 1913 tarihinde Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya da bir başka dilekçe gönderir. Höppner, Osmanlıca olarak hazırlattığı bu dilekçesinde;⁵⁴

“Mühendislik mektebinden diploma almış olup Nafia Nezaretince yapılan inceleme sonucu yol ve köprüler alanında istihdamıma karar verilerek bir seneden beri Erzurum vilayetinde Kop Dağı ile civar arazinin proje ve profillerini yapmakta idim. Ancak vilayet baş mühendisi Muhtar Beyler, maaşı benden az olduğu hasebiyle beni çekememezliğe başlayıp her türlü bahane ve mühendislikte yetersiz olduğum iddiası ile Valiye şikâyette bulunmuş ve valinin durumu bir telgrafla bakanlığa müracaatı üzerine, hakikat ortaya çıkarılmadan görevimden azledildim. Tahkikat yapılmaksızın azlinin kanun-i esasiye aykırı olduğu, tahkikat yapılması gerektiği, iki aydan beri Erzurum'da maaşsız kaldığı, küçük çocukları ile ağır kış şartları altında perişan olduğu, daha fazla perişan olmamak için ya harcırahının verilerek memleketine gönderilmesini veya başka bir vilayete tayin edilmesini” talep edip yardım ister.

Bu yazıların dışında, Erzurum Vilayeti mühendisi A. Höppner, Erzurum'dan 19 Ocak 1913 tarihinde İstanbul'daki Alman büyükelçisi Freiherr von Wangenheim'e de defteruatlı bir yazı⁵⁵ yazar. Höppner bu yazısında, öncelikli olarak iş ortamında yaşadığı sorunlarını dile getirerek aldığı yüksek maaş⁵⁶ ve yolluğun şef Ruhi Bey⁵⁷ ve vilayet başmühendisi Muhtar Bey tarafından kıskanıldığını, bu yüzden mesai arkadaşları ile arasında sürtüşmeler olduğunu, kendisine karşı düşmanca tutum ve davranışlar sergilendiğinden şikâyet eder.

53 PA AA, Konstantinopol 157. Image/Belge. Telegramme 31/12- 5130 -XIV.2- (Tarih 30 Aralık 1912 olmalı).

54 PA AA, Konstantinopol 157. Image/Belge. (1 Sayfa Osmanlıca Belge-Sadareti-i Uzmaya, ..., 22 Kanun-i Sani 1327).

55 PA AA, Konstantinopol 157 Image/Belge Nr. 11-26, 16 sayfa, 19 Januar 1913.

56 Höppner'in verdiği bilgiye göre kendisi 3500 Lira aylık maaş alırken Muhtar Bey 25 kuruş maaş alıyormuş.

57 Erzurum ve çevresi için 1913 ve 1914 yıllarında hazırlanmış bazı köprü projelerinde Ruhi Bey ve imzası deşifre edilemeyen bir yabancı mühendisin imzası görülür. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Plan, Proje ve Krokiler (PLK)-p-02451-0001; BOA, PLK-p-4113-0001.

Höppner bu şikâyetlerinin yanında, yazısının satır aralarında Erzurum'da görevli iken⁵⁸ yaptığı işler ile ilgili de önemli bilgiler nakleder. Bu bilgilerden hareketle Alman mühendis A. Höppner'in Erzurum Vilayetinde yaptığı işleri şu şekilde özetlenebilir.

1- Erzurum-Bayezid Yolunun Projelendirilmesi

Mühendis Höppner Erzurum-Bayezid yol projesi ile ilgi olarak, kendisi Erzurum'a gelmeden önce işine son verilen Fransız mühendis Sabonadier'in sadece bir vaziyet planı yaptığını, bu planın uzunluk ve profil kesitlerinin olmadığını, buna karşılık kendisinin; tam teşekküllü bir proje hazırladığını, kendi projelerinde; üç ayrı planın ozalit üzerine işlendiğini, yola ait iki uzun profil çizimi hazırladığını, toplamda on bir parça ozalit üzerine 134 parça işi; çapraz profil, ölçü değerleri, viraj ve yokuşların yerlerin belirlenmesi gibi tek başına yaptığını ifade eder.

2- Erzurum-Trabzon Yolu Kop Dağı Varyantının Yapımı

Bu yüksek dağ geçidiyle alakalı olarak Höppner; araç gereç yetersizliğine rağmen çok çalıştığını, ancak vilayet başmühendisi Muhtar Bey'in, tesviye/düzleştirme işini yetersiz bulduğunu, kendisine yardımcı olarak verilen Fehmi Efendi'nin teknik olarak yardımcı olabilecek biri olmadığını, bu kişinin sadece poligon noktalarını boyadığını ve uykucu biri! olduğunu ifade ederek, kendi yaptığı işlerin hem Vilayet başmühendisi Ali Rıza Bey hem de müfettiş Weisse tarafından beğenildiğini söyler.

BOA'de yaptığımız araştırmada "Trabzon-Erzurum yolu Kop varyantı kısmi planı" şeklinde tasnif edilmiş bir plan krokisi tespit edilmiştir (**G. 9a, G.9b**) Söz konusu bu plan krokisi üzerinde Fransızca olarak; "Société générale d'Entreprises dans L'Empire Ottoman/Vilayet d'Erzeroum/ Variante du Kop/Carte d'assemblage" bilgileri ve Trabzon kotunun belirtildiği kısımda ise 27 Mai/Mayıs 1913 tarihi kayıtlıdır. Ancak bu plan krokisi üzerinde, iki paraf dışında, herhangi bir mühendis ismi ve imza yoktur. 1913 yılı başlarında halen görevde olması dikkate alınırsa bu projenin mühendis Höppner tarafından yapılmış olma ihtimali yüksektir.

3- Karas/Karasu Köprüsü Yapımı

Bu köprünün yapımıyla alakalı olarak mühendis Höppner'in; plan proje çizimi, yeniden inşa işleri, ölçüm ve maliyet hesaplarının çıkarılması işlerini yaptığı anlaşılıyor. Ancak Höppner, vilayet başmühendisi Muhtar Bey'in, kendisinin yaptığı çalışmaları bir kenara bırakıp, işi tekniker olan Markar Efendiye verdiğini, dolayısıyla Muhtar Beyin kendisinin yaptığı işlerden anlamadığını ileri sürer.

4-Şehir İçi Çalışmaları

Mühendis Höppner Erzurum Valisinin isteği üzerine, şehirdeki bazı sokak ve yollar ile boş arsaların ölçülmesi, bu arsalar üzerinde inşaat yapılıp yapılamayacağını raporlandırılması ve yapımı planlanan inşaat işlerinin maliyet hesaplarını çıkarılması işlerini de yapmıştır.

58 Mühendis A. Höppner, Erzurum'daki adresini, "Gölbaşında, Club Mektebi Garbında Mühendis Alman Höppner" şeklinde tarif eder. PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 26, 19 Januar 1913.

5-Askeri Yapılarla İlgili Çalışmaları

Arşiv belgelerinden Höppner diğer işleri yanında Erzurum Vilayetinde bulunan askeri kışla binaları ile topçu kışlasının çatısının elden geçirilmesi gibi işleri de yaptığı anlaşılıyor. Bir başka arşiv belgesinde Höppner daha sonraki bir tarihte Erzurum Valisinin kendisine, işten azledilmesi meselesinin kendi kontrolü dışında geliştiğini itiraf ettiğini, aslında burada sadece şoselerin genişletilmesi değil, demiryolu projeleri, kanalizasyon ve su yollarının yapımında kendisine ihtiyaç olduğunu söylediğini dile getirir⁵⁹.

Diğer taraftan, Almanya'nın Trabzon konsolosu benzer konularla ilgili olarak Alman hükümetine yazdığı bir raporda, Nafia Nezareti kaynak gösterilerek, Erzurum Vilayetinde yol yapım işleri ile görevlendirilen Höppner'in görevine son verilmesini; "*hem resmi görev/ hizmet, hem de görev dışı davranışlarının Türk hizmetinde daha fazla kalmasını imkânsız hale getirmiştir*" şeklinde açıklamaktadır.⁶⁰ Bu ifadelerden Höppner'in özellikle Doğu yaşam biçimine alışma konusunda zorlandığını ve yerel yöneticileriyle sorun yaşadığı söylenebilir.

İstanbul-Mimar Lehmann, Mühendis Dr. Köhler ve Mühendis Manfred Zöller Mimar Lehmann

Bab-1 Ali'nin ve dolayısıyla nazırlıkların İstanbul'da olması nedeniyle, hizmete alım yoluyla Avrupa'dan getirilen çok sayıda yabancı uzmanın (mimar-mühendis) buradaki farklı bakanlıklar, vilayet ve belediye hizmetlerinde görevlendirilmişlerdir. Bunların sayılarının bu araştırmada ifade edilenlerden çok daha fazla olma olasılığı vardır. Ancak özellikle BOA'nde yapılan tasnifler sırasında yabancıların isimlerinin yanlış okunması ve yanlış kaydedilmesi bu kişilerin kimliklerini ve ilgili evrakın tespitini güçleştirmektedir.

Yukarıda söz konusu edilen Alman mühendislerin dışında, incelenen Alman arşiv belgeleri arasında, 22 Ekim/23 Ekim 1916 tarihli ve 1192 Nr.lı bir telgrafa yazılan cevabi yazıda *Regierungsbaumeister/Hükümet mimarı Lehmann* ismiyle karşılaşılr. İlgili diğer arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Türk Hükümeti, Küçük Çekmece'de inşası düşünülen Gümrük Müdürlüğü binalarının yapımı için İstanbul'daki elçisi aracılığı ile Alman Hükümetinden bir mimar ister. Bu konuyla alakalı olarak yapılan yazışmalarda, o sıralar Elçilikte bulunan Mimar Lehmann'ın bu iş için söz konusu olabileceği, bu kişinin aynı zamanda hem proje tasarımı hem de maliyet hesaplarını yapabileceği, zira bu kişinin daha önce de gümrük binaları inşa ettiği⁶¹ ve Alman Nafia Nezaretinde görev yaptığı belirtilir.⁶²

59 PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge. Auf J. No: 222 vom 16.1.1913 Erzerum, den 3.ten Februar 1913.

60 PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge. Zu Nr. 5130. 16.1.13. Konsulat Trapezunt, P. 16.1.13.

61 Ancak ilgili yazıda bu kişinin daha önce Almanya'da mı yoksa Türkiye'de mi gümrük binaları inşa ettiği net değildir.

62 BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 192, Telegramm. Konstantinopel, den 24. Oktober 1916. BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 200, Ausw. Amt II. 1270, Berlin, ..., 22. November 1916. BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 201, Eilt!, zu II. 1270. An die Kaiserl. Botschaft in Konstantinopel.

Dr. Köhler

Mühendis Köhler yol ve köprü müfettişliği hizmetine talip olan ve İstanbul'a çağrılan ilk dört Alman mühendisten biridir. Bu kişiyle alakalı Alman arşivlerinde dört ayrı belge ile karşılaşılmıştır. Dr. Mühendis Köhler yazışmalarını, üzerinde; “*Dr. Ing. E. J. Köhler-Zivilingenieur-Projektierung und Bauleitung von Talsperren und Wasserkraftanlagen sowie von Wasserversorgungsanlagen Kanalisationen und Abwasserreinigungsanlagen/Sivil Mühendis-Baraj ve Hidroelektrik Santralleri yanı sıra Su Temin Tesisleri, Kanalizasyon Sistemleri ve Atıksu Arıtma Tesisleri Tasarım ve Yapım İşleri*”, şeklinde bilgiler içeren antetli kağıtları kullanarak yapmıştır.⁶³

Bu yazılarından ilk ikisi 1 September/Eylül 1910 tarihli olup biri Berlin'deki Dışişleri Bakanlığına hitaben yazılmıştır. 29 Ağustos 1910 tarihli olan bu yazıda mühendis Dr. Köhler, Alman Elçiliğine, yaklaşık altı hafta sonra İstanbul'a doğru yola çıkacağını belirtir.⁶⁴ İstanbul'daki Alman Elçiliğine hitaben yazılan aynı tarihli diğer yazıda ise Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı'nın kendisine bildirdiğine göre Türk Hükümetince yol ve köprü mühendisi olarak Türk hizmetine alınacak kişi olarak seçildiği, İstanbul için seyahat hazırlıklarına başladığı, elinde olan işlerini altı hafta içinde yola çıkacak biçimde tamamlamak üzere hızlandırdığı şeklinde bilgiler yer alır.⁶⁵

Mühendis Dr. Köhler'e ait diğer iki yazı da İstanbul'a gidiş tarihi ile alakalıdır. İstanbul'daki Alman Elçiliğine hitaben yazdığı bu yazılardan, 17 September/Eylül 1910 tarihli olanında, Türk Hükümetinin acele ettirmesi nedeniyle gidiş tarihini 15 Eylül olarak belirlediğini bildirir. Ancak 24 September/Eylül 1910 tarihli diğer yazıda ise yapmakta olduğu işleri tamamlayabilmesi için İstanbul'a gidiş tarihini 1 Oktober/Ekim 1910 olarak değiştirdiğini haber verir.⁶⁶

Alman arşivlerinde Mühendis Dr. Köhler ile alakalı belgelerin sayısı sınırlıdır. Dolayısıyla bu kişinin görev tanımlarını Alman arşiv belgelerinden tespit etmek zordur. Fakat

Alman arşivleri dışında, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde (BOA) yaptığımız araştırmalarda mühendis Dr. Köhler ile alakalı bazı belgelere ulaşılmıştır. Yedi yıl sonrasına ait bu belgelerden ikisinde şu bilgiler yer alır.

63 BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 49. Dr. Ing. E. J. Köhler. Zivilingenieur. Zerbst, den 1. September 1910.; PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 55. Dr. Ing. E. J. Köhler. Zivilingenieur. Zerbst, den 1. September 1910.; PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 63, Dr. Ing. E. J. Köhler. Zivilingenieur. Zerbst, den 17. September 1910.; PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 66. Dr. Ing. E. J. Köhler. Zivilingenieur. 24. September 1910.

64 BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 49. Dr. Ing. E. J. Köhler. Zivilingenieur. Zerbst, den 1. September 1910.

65 PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 55. Dr. Ing. E. J. Köhler. Zivilingenieur. Zerbst, den 1. September 1910.

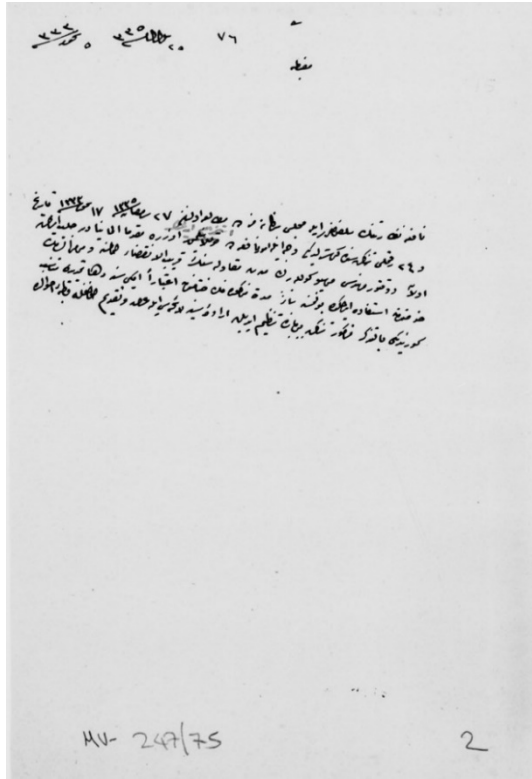
66 PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 63, Dr. Ing. E. J. Köhler. Zivilingenieur. Zerbst, den 17. September 1910., Image/Belge Nr. 66. Dr. Ing. E. J. Köhler. Zivilingenieur. 24. September 1910.

Belge I⁶⁷. (G. 6)

“25 Şevval 1335-5 Temmuz 1333 (5 Temmuz 1917)

Mazbata

Nafıa nezaretinin melfufları ile meclis-i bendeganemizde mütalaa olunan 27 Ramazan 1335-17 Temmuz 1333 tarih ve 24 rakamlı tezkiresinde gösterildiği vech ile Umur-u Nafia da kullanılmak üzere mukaddema Almanya'dan celb edilmiş olan doktor mühendis mösyö Köhler (Köhler)'in biten mukavelenamesinin kaib-ul kazai olmasına ve mumaileyhin hıdmetine istifade edilmekte bulunmuş sair müddet-i mezkürenin hitamından itibaren iki sene daha tecdidi münasip görüldüğü ba tezkere mezkûr tezkerenin bu babda tanzim edilen irade-i seniyye layıhası ile arz ve takdim olmağla kâtibe-i ahvalde”.

Görsel 6: Alman Mühendis Dr. Köhler'in Görev Süresinin Uzatılmasına Dair Yazı (Kaynak: BOA: MV, 247/75-2).

67 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)_00247_000075_002_001. 25 Şevval 1335-5 Temmuz 1333 (5 Temmuz 1917) Mazbata.

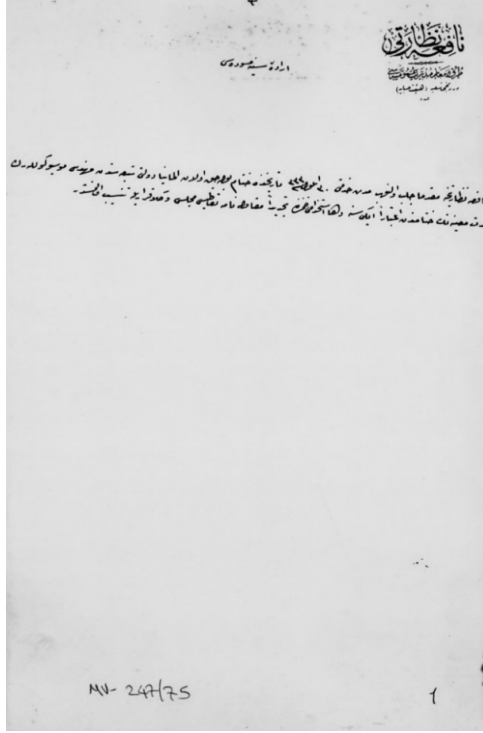
Belge II⁶⁸. (G. 7)

“Nafia Nezareti

İrade-i Seniyye Müsveddesi

Nafia nezaretince mukaddema celp olunup müddet-i hıdmeti 30 Eylül 1333 (30 Eylül 1917) tarihinde hitam bulacak olan Almanya Devleti tebaasından mühendis Mösyö Köhler (Köhler) 'in müddeti muayenenin hitamından itibaren iki sene daha istihdamı hakkında tecdiden mukavelename teatisi meclis-i Vükela kararıyla tensip olunmuştur.”

Bu iki belgeden de anlaşılacağı üzere, Alman mühendis Dr. Köhler'in, 1 Ekim 1910 tarihini dikkate alırsak, yedi yıldan beri Türk Hükümetinin hizmetinde olduğunu, iki yıllık uzatmayla bu sürenin dokuz yıla çıktığı söylenebilir. Arşiv belgeleri detay bilgi içermediğinden, Nafia Nezaretinde görevlendirilen Mühendis Dr. Köhler'in İstanbul'da ne tür işlere imza attığını tespit edemiyoruz. Ancak bu kişinin Türk hizmetinde bulunduğu süre içinde İstanbul'da Nafia Nezareti ve Vilayet Fen İşlerinde müfettiş ya da baş mühendis olarak uzun süre çalıştığı anlaşılıyor.⁶⁹

Görsel 7: Alman Mühendis Dr. Köhler'in Görev Süresinin Uzatılması
(Kaynak: BOA: MV, 247/75-1).

68 BOA: MV_00247_000075_001_001.

69 PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 128. Konstantinopel, den 30.ten September 1912.; PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 137. Greifenberg in Pommern am 22.III.1913.; PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 137. Greifenberg in Pommern am 19. Juni 1916. 26 Juni 1916. II. 5899.

Manfred Zöller

Bu araştırma kapsamında İstanbul'da görev yaptığı tespit edilen bir diğer Alman mühendis de Manfred Zöller'dir. Arşiv belgeleri arasında bu kişiye ait rapor mahiyetinde iki sayfalık bir yazı tespit edilmiştir. Bu yazıya iliştirilen kartvizitte; matbu olarak, “*Manfred Zöller Regierungsbaumeister (Hükümet mimarı) Constantinopel*” ve kendi el yazısı ile yazılmış olarak da; “Ingenieur an der Technischen Abteilung der Stadtpräfektur in Stanbul” bilgileri yer alır. Bu bilgilerden, Manfred Zöller'in Alman hükümet mimarı olduğu ve İstanbul'da, Vilayette, Fen İşleri Dairesinde mühendis olarak görev yaptığı anlaşılıyor.⁷⁰

İstanbul'da İmar Faaliyetleri

Diğer taraftan İttihat ve Terakki Hükümeti'nin iş başında bulunduğu dönemde (1908-1918) başkent İstanbul'da önemli imar faaliyetlerinin yapıldığı bilgilerini bazı yerli ve Alman gazete haberlerinden öğrenebilmekteyiz.

Örneğin, *Deutsche Bauzeitung* (1915)⁷¹ adlı yapı gazetesinde; “*Neue bauliche Unternehmungen in Konstantinopel/İstanbul'da Yeni İnşaat İşleri*”, başlığı altında, Tanin Gazetesi'nin verdiği habere atıf yapılarak şu bilgiler aktarılır.

“*Savaş şartlarına rağmen Osmanlı Sarayı bir dizi büyük yapısal faaliyetlere başladı. Şehri genişletme ve dönüştürme işinin başında Almanya ve Avusturya-Macaristan'da incelemede bulunan Mimar Kemaleddin ve şehir imar müdürü Asım Bey bulunuyor. Programın en önemli noktasında yakın geçmişte İstanbul'u harabeye çeviren büyük yangının enkazını ortadan kaldırmak bulunuyor. Daha önceki yangınlar sonrası Fatih'te büyük caddeler açıldı ve etrafı ağaçlandırıldı. Aksaray'da 30m genişliğinde açılan cadde tamamlandı. Beyazıt'ta çok güzel parklar yapıldı. Meşhur Beyazıt Camii'nin ve Kara Mustafa Paşa Medresesi'nin etrafını açmak için sahaflar yolunun yıkımına başlandı. Ayrıca Boğazın her iki yakasındaki sahil yolları, yol boyunca bulunan boş ve metruk evler yıkılmak suretiyle, geniş ordu caddesi için Karadeniz'e kadar yollar genişletildi. Ayrıca son savaşta yokluğu hissedilen ve şimdi de aciliyeti hissedilen büyük bir hastane binası ile bir tımarhanenin yapımı için hükümet vakıf yönetimi ile görüşmelere başladı.*”

Aynı *Deutsche Bauzeitung* (1916)⁷² adlı gazetede; “*Eine Brücke über den Bosphorus/Boğaza Köprü*”, başlığı altındaki haber okuyucuya duyurulur.

Hollanda'nın İstanbul sefaretine dayanılarak verilen bu haberde, Osmanlı Hükümetinin Boğaza bir köprü ya da tünel geçişi yapmayı planladığı belirtilir ve düşüncenin aslında yeni olmadığı, Sultan Abdülhamid'in bizzat kendisinin böyle bir geçiş için daha önce proje hazırlattığı hatırlatılır. Bu projeye göre boğazın Avrupa kıyısındaki Rumeli Hisarı ile Anadolu kıyısındaki Anadolu Hisarı arasına 660m uzunluğunda Sultan Abdülhamid Köprüsü inşa edilecektir. Ancak böyle büyük bir yapıyı inşa etmenin yüksek maliyet gibi zorlukları olduğundan bu kez Boğazın

70 PA AA. Konstantinopel 158. Image/Belge Nr. 14, Manfred Zöller-Regierungsbaumeister ... Constantinopel. 21 Mai 1917.

71 Anonim, “Neue bauliche Unternehmungen in Konstantinopel,” *Deutsche Bauzeitung*, Berlin 1915, 388.

72 Anonim, “Eine Brücke über den Bosphorus,” *Deutsche Bauzeitung*, Berlin 1916, 468.

altından bir tünelle geçilmesi planlanmış, fakat Türk Hükümeti stratejik sebeplerden dolayı bu planı daha sonraki bir zamana bırakmayı uygun görmüştür. Haberde bu planın muhtemel karşıtları olarak da Boğazda iki yaka arasında sefer yapan vapur işletme şirketleri gösterilmiştir.

Yine İstanbul'da, şehir içi çalışmaları ile alakalı olarak, 1918 yılında *Zentralblatt der Bauverwaltung*, adlı yapı dergisinde, *Die Verbesserung des Stadtplanes von Konstantinopel als Folge der großen Brände/Büyük Yangınların Sonuçlarına Bağlı Olarak İstanbul'un Şehir Planının İyileştirilmesi*, başlığı ile çıkan bir yazıda⁷³ İstanbul'un imar planıyla alakalı olarak şehir ölçümlerinin '*Syndikats für städtebauliche Arbeiten in der Türkei*' adlı Alman Grubu tarafından yapılacağı, bu şirketin 1913 yılı başında İstanbul'da belediye sınırları içindeki 6600 hektarlık büyük bir alanın planlarını hazırladığı/kâğıt üzerine aktardığı, savaş nedeniyle yarım kalan işlerin de 1917 yılı sonunda tamamlanmış olabileceği belirtilir. Aynı yazı ayrıca, şayet destek olunur ise İstanbul'daki işlerin bitirileceği, hatta Üsküdar, Moda ve Kadıköy'de ¾'ü, Pera, Galata ve Ortaköy'de ¼'ünün bitirildiği ifade edilerek, ölçüm işlerinin kamuya açık yollar, kıyılar ve meydanlar ile bunlara bitişik kamu arsa ve binalarını kapsadığı belirtilir.

Türk Hükümeti Hizmetine geçmek İsteyen Diğer Mühendis ve Mimarlar

Başlangıçta da belirtildiği üzere, Osmanlı Hükümeti tarafından Nafia Nezareti Yol ve Köprüler dairesinde müfettiş olarak görevlendirmek üzere İstanbul'a çağrılanlar arasında Kreisbaumeister/İlçe mimarı **Richard Buch** da yer alıyordu. Bu kişi Bremen'den, 29 Mayıs 1910 tarihinde İstanbul'daki Almaya Elçiliğine yazdığı bir yazıda; daha önce İçişleri Bakanlığı, Dış İşleri Bakanlığı ve Almanya Elçiliğine, 2 Mayıs 1910 tarihli bir dilekçe yazıp yol ve köprü mühendisi olarak Türk Hükümetinin hizmetine geçmek için müracaat ettiğini ifade eder. R. Buch ayrıca Almanya Büyükelçiliğine gönderdiği, Bremen, 24 September/Eylül 1910 tarihli bir başka yazıda, ayın 20'sinde Türk Nafia Nezaretine yazdığı yazıda da belirttiği gibi, bu ayın 30'unda, sabah 7.45 te oraya varacağını ve aynı gün öğlen saat 1'de Bakanlık hizmetine geçişini bildireceğini ifade eder.⁷⁴

Fakat Bremen, 7 Dezember/Kasım 1910 tarihli ve Dr. Ro. Pralle ve Dr. R. Küster adlı avukatların imzalarını taşıyan ve İstanbul'daki Almanya sefaretine gönderilen bir yazıda; Osmanlı Hükümeti'nin mimar R. Buch'u Alman Dışişleri aracılığıyla hizmetine almak üzere İstanbul'a çağırıldığını, ancak Türk makamlarının kendisini, "*Hükümetin parası yok*" gerekçesi ile haftalarca boş yere orada beklettikleri ve bununla birlikte, "*ilgili makamların haber vermesi durumunda her an hizmete alınabilirsiniz*", açıklaması ile geri gönderdiklerini, dolayısıyla müvekkilleri mimar R. Buch'un 2000 Mark tutan İstanbul'a gidiş dönüş masraflarının kendilerine ödenmesi gerektiği belirtilir.⁷⁵

73 Anonim, "Die Verbesserung des Stadtplans von Konstantinopel als Folge der Großen Brände", *Zentralblatt der Bauverwaltung*, Nr. 70, 38. Jhrg. Berlin (1918), 345.

74 PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 74, Bremen, den 24. September 1910.

75 BArch. R 901-06688. Image/Belge Nr. 61, Abschrift zu II. O. 5723.

Buna mukabil Almanya'nın İstanbul Elçisi Marschall imzasıyla 15 Dezerember/Aralık 1910 tarihinde Pera/İstanbul'dan avukat Dr. R. Pralle'ye yazılan cevabi yazıda; mimar R. Buch'un Türk Nafia Nezaretinin ilan ettiği Yol ve Köprü Müfettişliği görevini üstlenmek üzere 30 September/Eylül 1910 tarihinde İstanbul'a geldiği, ancak Türk Hükümetinin bu işe talip olanlar için, hükümet tarafından kendilerine gönderilecek genelgelerini okuyup anlayacak ve bunlara cevap yazabilecek derecede Fransızca bilmesi gerektiği şartının bulunduğu, R. Buch'un, da 24 Juni/Haziran 1910 tarihinde bakanlığa yazdığı yazıda bu şartı sağladığını ifade ettiğini, fakat Nafia Nezareti'nce R. Buch'un İstanbul'a varmasından sonra yapılan mülakatta Fransızca bilmediğinin tespit edildiğini ve bu sebeple kendisinin Türk hizmetine alınmamaktan vazgeçildiğini bildirir. Alman elçiliği bu durumu R. Buch'a da bildirir ve daha fazla masrafa girmeden ülkesine dönmesi yönünde uyarır.

Aynı yazının devamında Alman Elçiliği;

1. Bu kişinin, Türk Hükümetinin parası olmadığı için haftalarca bekletildiğini,
2. Türk Hükümetine karşı iddialarını temsil için Almanya Elçiliğine yönlendirildiği şeklindeki ifadelerinin doğru olmadığı tespitlerine yer verir.⁷⁶

Nafia Nezaretinin yol ve köprüler müfettişliği için ilan ettiği yabancı mühendis alımı için **Hermann Klette** adında bir mimar da başvuruda bulunmuştur. Bu kişi o sıralarda Dresden'de ölen Saksonya Bölgesi Kraliyet inşaat müşaviri meşhur mimar Klette'nin oğlu olup⁷⁷ Almanya Dışişleri Bakanlığı'na verdiği 29 Eylül 1913 tarihli bir dilekçe ile Osmanlı Devleti hizmetinde çalışmak istediğini bildirir.⁷⁸ Mimar Hermann Klette'nin dilekçesi üzerine Sefir Wangenheim, Başbakan von Bethmann Hollweg'e bir yazı gönderir ve daha önce Türk hizmetine alınan Alman mühendislerin, Weisse ve Beuthner gibi, yaşadıkları sorunları hatırlatır.⁷⁹ H. Klette, kendisine iletilen bu olumsuz kanaat üzerine İstanbul'daki Almanya Sefaretine başka bir yazı yazar ve Alman Dışişleri'nin kendisini buraya yönlendirdiğini ifade ederek şu hususları öne çıkarır.

“Alman gazeteleri, savaş nedeni ile Türkiye’de tecrübeli teknik eleman eksikliği oluştuğunu, kendisinin mimar olduğunu, devlet sınavını verdiğini ve yıllardır kendi adına bağımsız olarak çalıştığını, Dresden Kraliyet Akademisinden mezun olduktan sonra büyük mimarlık bürolarında yöneticilik yaptığını, özellikle büyük çaplı köprü işlerinde çalıştığını, kamu yapıları, okullar vb. binaları tek başına tasarlayıp inşaatını yönetebildiğini, Almancanın dışında İngilizce ve Fransızca konuşabildiğini, ...” belirterek, *“[...] sadece yönetici ve sorumlu kişi durumunda bir iş/görevi üstlenmek istediğini”*⁸⁰ vurgular.

76 BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 63. Abschrift zu II. 0. 5723. Kaiserlich Deutsche Botschaft, Pera, den 15. Dezerember 1910.

77 PA AA, Konstantinopel 294. Image/Belge. Abschrift zu II 0 4674. Der Bürgermeister. Reinfeld, 26. November 1913.

78 BArch, R 901/6688, Image/Belge Nr. 111. Abschrift I 28940 Hermann Klette Architekt und gepr. Baumeister. Neuhof-Reinfeld-Holst, den 29.9.13.

79 BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 112. Kaiserlich deutsche Botschaft. J.Nr. 4514 Ausw. Amt II.0-4078. Pr. 30. OKT 1913. Pera, den 26. Oktober 1913.

80 BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 113. Neuhof-Reinfeld-Holst, den 15.10.13.

Bu yazı üzerine İstanbul'daki Almanya Sefareti mimar H. Klette'ye bir cevap yazar⁸¹ ve Türk Nafia Nezaretince yakın zamanda yabancı mühendis alımına yönelik bir bilginin kendilerine ulaşmadığını, dolayısıyla müracaatını doğrudan Türk Bakanlığına gönderebileceği, bu görevi üstlenebilmesi için Fransızca'yı hem konuşabilmesi hem de yazabilmesi gerektiği ikaz edilir.

Mimar H. Klette ile ilgili arşiv belgeleri arasında bulunan referanslarda, bu kişinin Neuhof/Reinfeld Bölgesindeki Landhaus-İskân sahasında bir dizi konut yaptığı ve burada çok iyi bir mimar olarak görüldüğü belirtilir.⁸² Ancak mevcut arşiv belgeleri arasında, Mimar H. Klette'nin Türk hizmetine alınıp alınmadığı yönünde bu araştırma dâhilinde başka bir kayda rastlanılmadı. Dolayısıyla bu konu daha fazla araştırmaya muhtaç bir konu olarak ortada durmaktadır.

Uyum Sorunları ve Görevden El Çektirmeler

Metin içinde ilgili kısımlardaki anlatımlardan da anlaşılacağı üzere Nafia Nezaretince hizmete alınan yabancı mühendislerden (Fransız-Alman) bazılarının görevlerine, kendileri ile yapılan mukavelenin 6. maddesine dayanarak, vaktinden önce son verilmiştir. Bu maddeye göre Türk Hükümeti, hizmetine aldığı yabancıları altı ay içerisinde, uygun tazminat karşılığında, işten çıkarma hakkına sahiptir.⁸³ Ancak 'Mukavelename'nin bu hükmüne dayandırılarak işten çıkarılan uzmanlara herhangi bir gerekçe gösterilmemesi (!) tartışılabilir. Alman mühendisler, azledilmelerinin en azından gerekçesini öğrenmek için epey uğraş vermişlerdir. Bizim kanaatimize göre görevden el çektirmelerde en önemli etkenler; uyumsuzluk, yerli çalışanlarla yaşanan sürtüşmeler ve bütçe yetersizliğinin varlığı görülmektedir.

Türk Hükümeti hizmetine alınan Alman mühendislerden ikisinin görevine yaklaşık bir yıl sonra son verilmesi nedeniyle Almanya Sefareti, Türk Hükümeti hizmetine geçmeye talip olan yeni adaylara, ilişkilerin belirsiz ve güvencesiz olduğu bir durumda, yabancıların yani Alman teknik elemanlarının Türk hizmetine geçip geçmemeleri konusunda daha uzun süre düşünmeleri gerektiği uyarısında bulunmuştur.⁸⁴

Almanya ve Fransa Arasında Nüfuz Mücadelesi

Fransa ve Osmanlı Devleti arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin daha eskiye dayanması, diplomatik yazışmalarda Fransızcanın kullanılması gibi durumlar Fransa'yı Osmanlı Devleti içinde imtiyazlı duruma getirmişti. Bu makaleye konu kapsamında değerlendirilen arşiv belgelerinden de anlaşıldığına göre, Osmanlı Nafia Nezareti Yol ve Köprüler Genel Müfettişi Mr. Piccard adında bir Fransız'dır. Ancak bu kişinin yanında daha önceden işe alınmış ve

81 BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 114. Abschrift zu II.0 4078 Kaiserl. Botschaft J.Nr. 4514. Pera, den 26. Oktober 1913. Auf das Schreiben vom 15.10.13.

82 BArch, R. 901-06688. Image/Belge Nr. 120. Königlichches Hochbauamt Altona, Nr. 2806 den 28. November 1913.

83 BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr.77. Kaiserlich Deutsche Botschaft, Therapia, den 5. September 1911. 7. No. 2428.

84 BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr.77. Kaiserlich Deutsche Botschaft, Therapia, den 5. September 1911. 7. No. 2428.

İstanbul'un yanı sıra Anadolu Vilayetlerinde görevlendirilmiş başka Fransız mühendisler de vardır. Almanya ile özellikle Sultan Abdülhamid Döneminden (1876-1909) itibaren gelişen ilişkiler neticesinde; Anadolu Demiryolları Şirketi, Bağdat Demiryolu Şirketi, Hicaz Demiryolu Şirketi gibi büyük Alman şirketleri bünyesinde ve münferit olarak Alman mühendis ve mimarlar da zamanla Osmanlı Devleti içinde pek çok önemli işlerde görevlendirilmişlerdir.⁸⁵ Bu araştırma kapsamında, İttihat ve Terakki Hükümeti devrinde Alman mühendislerden Dr. Köhler'in İstanbul'da Nafia Nezareti ve Vilayette üst düzey bir görevde olduğu anlaşılıyor.⁸⁶ Ancak sayının bundan çok daha fazla olabileceği düşünülmelidir.

Osmanlı Devleti içinde Almanya ve Fransa arasındaki rekabeti somut biçimde ortaya koyması bakımından Alman arşiv belgeleri arasında bulunan raporlar ve o dönemde çıkan bazı gazete yazıları büyük önem arz eder. Örneğin, 1910 yılı aralık ayı içinde hazırlanmış bir raporda⁸⁷ Alman Sefaretinin, uzun zamandan beri yol ve köprü yapımı gibi işlerde Fransız mühendislerinin Türk Hükümetince yüksek görevlere getirilmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilir ve Türkiye'de son zamanlarda yapılan yol yapım işlerinin büyük bir bölümününün Fransız "*Societe generale d'entreprises des routes*" şirketi tarafından üstlenildiği vurgulanarak bu yolla çok sayıda Fransız mühendisin Türkiye'ye getirildiği ve halen gelmekte olduklarına dikkat çekilir.

Aynı raporun devamında, "... bütün bu işlerin ağırlıklı olarak Anadolu'daki vilayetlerde yapılacağı, buraların henüz düzgün bir yol ağına sahip olmadığı ve özellikle tabiat özelliklerinin yeterince araştırılmadığı, görev alacak kişilerin çalışmalarında elde edecekleri bilgileri kendi ülkeleriyle paylaşarak memleketlerine hizmet etmeleri gerektiği" vurgulanır. Bu vurgudan yabancı bir devletin hizmetine geçmiş olsalar dahi yurt dışında görevli Alman uzmanların öncelikle kendi ülkelerinin menfaatleri doğrultusunda hareket edecekleri bilincinin hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu raporda ayrıca bahsi geçen Fransız şirketinin daha önce Nafia Nezareti ile örneğin Samsun Vilayetinde, Kızıl Irmak ve Yeşil Irmak'ın Karadeniz ile buluştuğu yerlerde ve aynı akarsuların iç kesiminde bulunan Tokat'ta ıslah düzenlemeleri yaptığı, Antakya ovası ile Aydın Vilayetinde sulama işleri ve şoselerin yapımı için toplamda 160 bin hektarlık bir alanda ön araştırma yapma izni veren çok sayıda anlaşma elde ettiği, dolayısıyla bu durumun ülke dışında Alman çıkarlarının korumasına ve tanıtımına ters olduğu vurgulanır (!).

85 Bu konuda daha fazla bilgi için bakınız: Mehmet Yavuz, "Ein preußischer Baumeister in Osmanischem Dienst: August Carl Friedrich Jasmund", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt.26, Sa.1, (2009), 235-252; a.y."Bağdat Demiryolu Mimarisi (Hochbauten der Bagdadbahn)", *Die Bagdadbahn-Ein Umriss deutsch-türkischer Beziehungen Gesammelte Beiträge* içinde, haz. M. Florian Hertsch/Mutlu Er, Verlag Dr. Kovaç, (Hamburg 2016), 217-223; a.y. *Bahnhofsarchitektur der Anatolischen Bahnen und der Bagdadbahn [Anadolu ve Bağdat Demiryollarındaki İstasyon Binaları]*, (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014).

86 PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 128 Konstantinopel, den 30.ten September 1912; PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 137. Greifenberg in Pommern am 22.III.1913; PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 137. Greifenberg in Pommern am 19. Juni 1916. 26 Juni 1916. II. 5899.

87 BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 53. Kaiserlich Deutsches General-Konsulat Konstantinopel, den 10. Dezember 1910, Bericht Nr. 550 / J. Nr. 7656, Ausw. Amt II.-5657 Pr. 15. Dez. 1910.

Aynı rapor bir yıl sonra Almanya'nın inşaat ve mimarlık alanında etkin ve saygın dergilerinden olan *Zentralblatt der Bauverwaltung* (1911)⁸⁸ adlı dergide; “*Türk Hizmeti İçin Alman Mühendisler Aranıyor*“ başlığı altında yayımlanır ve şu tavsiyelerle son bulur.

„... *Alman mühendis ve mimarlarının yurt dışındaki bu görevleri üstlenmeleri arzu ediliyor, zira bu kişiler bu işlerle sadece kendi tecrübelerini geliştirmeyecekler, aynı zamanda ülke dışında Almanlığın tanıtımını da yapmış olacaklar.*”⁸⁹ (!).

Son olarak, İstanbul'da Vilayette görevli olduğu anlaşılan Alman Hükümet Mimarı Manfred Zöllner'in 1917 yılı Mayıs ayında hazırlayıp Alman makamlarına gönderdiği bir rapor da Almanya'nın Osmanlı Devleti içinde her alanda adeta bir hegemonya oluşturma gayretlerinin devam ettiğini gösterir niteliktedir (G. 8a, G. 8b). Söz konusu raporda şu hususlara dikkat çekilir.⁹⁰

“*Osmanlı'nın İstanbul'da bina/inşaat işlerinden sorumlu iki önemli dairesinden Nafia Nezareti ve Vilayet Fen İşlerinde şu sıralar sadece birer Alman mühendis bulunmaktadır. Savaş sonrasında, vaktiyle olduğu gibi, özellikle Fransız yabancı nüfuzu, Türkiye'de eski bir alışkanlık olarak tekrar üstünlük sağlamaya çalışılacağı ihtimal dışı olmadığından, inşaat daireleri üst makamlarına nüfuzlu Alman mühendislerin atanması ile Nafia işlerinin yapım, işletme ve materyal alımlarının Alman firmalarına verilmesi düşünülebilir.*

Savaş öncesinde Vilayet Fen İşleri Dairesinde bir Fransız genel müdür ve beş başmühendis etkili görevde idi. Böylece verilen işlerin ve alınan materyal/malzemenin büyük çoğunluğu Fransız fermalarının lehine sağlandı.

Ayrıca Alman mühendislerin konumuyla ilgili olarak Osmanlı hizmetinde hak ettikleri değeri almaları istenilebilir.

Kapitülasyonların kaldırılmasıyla birlikte Osmanlı dairelerine önerilen Alman mühendislerin büyük kısmı, sadece şimdiki Fransız mühendislerle kıyasla daha düşük maaşla yetinmek durumunda kalmayacaklar, aynı zamanda sınıf, maaş ve iş yetkisi bakımından da Osmanlı mühendislerinin arkasına düşebileceklerdir. Bununla birlikte şayet bilinen hizmete alınma antlaşmasının dışında başka bir düzenleme yok ise bunlar emekli maaşı, hastalık ve kaza sigortası konusunda da hak iddia edemezler ki bu uygun bir durum olmayabilir.”⁹¹

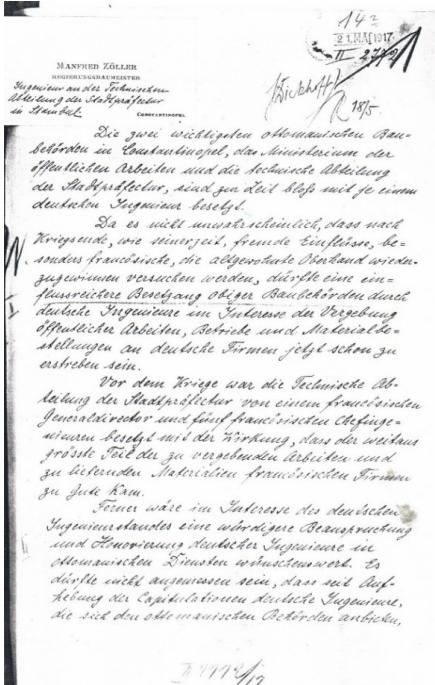
Bu raporda dile getirilen hususların, yukarıda söz konusu edilen ve 1910 ve 1911 yıllarında yayımlanan rapor ya da gazete yazılarıyla paralellik göstermesi, aradan yedi yıl gibi bir zaman geçmiş olmasına rağmen, emperyalist Alman dış siyasetinin niteliğini göstermesi bakımından önemlidir.

88 Anonim, “Deutsche Ingenieure für türkische Dienste gesucht,” *Zentralblatt der Bauverwaltung*, Nr. 7, XXXI. Jhrg. Berlin (1911), 51.

89 Anonim, “Deutsche Ingenieure für türkische Dienste gesucht,” *Zentralblatt der Bauverwaltung*, Nr. 7, XXXI. Jhrg. Berlin (1911), 51.

90 Almanca orijinalinden yazarın kendi tercümesi, PA AA, Konstantinopol 158. Image/Belge Nr. 14. 21 Mai 1917. Bkz. (G. 8a, G.8b).

91 PA AA, Konstantinopol 158. Image/Belge Nr. 14. Manfred Zöllner-Regierungsbaumeister ..., 21 Mai 1917.

sich nicht nur mit ganz wesentlich geringeren
Begehren begnügen müssen als die derzeitigen
französischen Ingenieure, sondern auch in
Rang, Gehalt und Arbeitsbefugnissen hinter
den osmanischen Ingenieuren zu stehen
können und dabei ohne Ausstellung
eines sonst üblichen Dienstvertrages keine
Ansprüche auf Pension, Kranken- und Un-
fallversicherung gewissermaßen.

Konstantinopel, im Mai 1917.

P. di. s. 12.

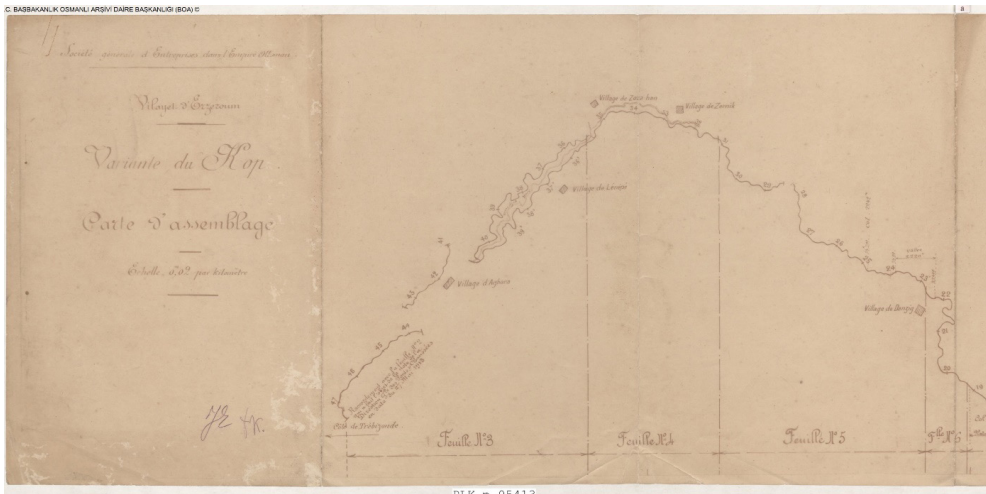
beimung f. s.:

P. d. a.

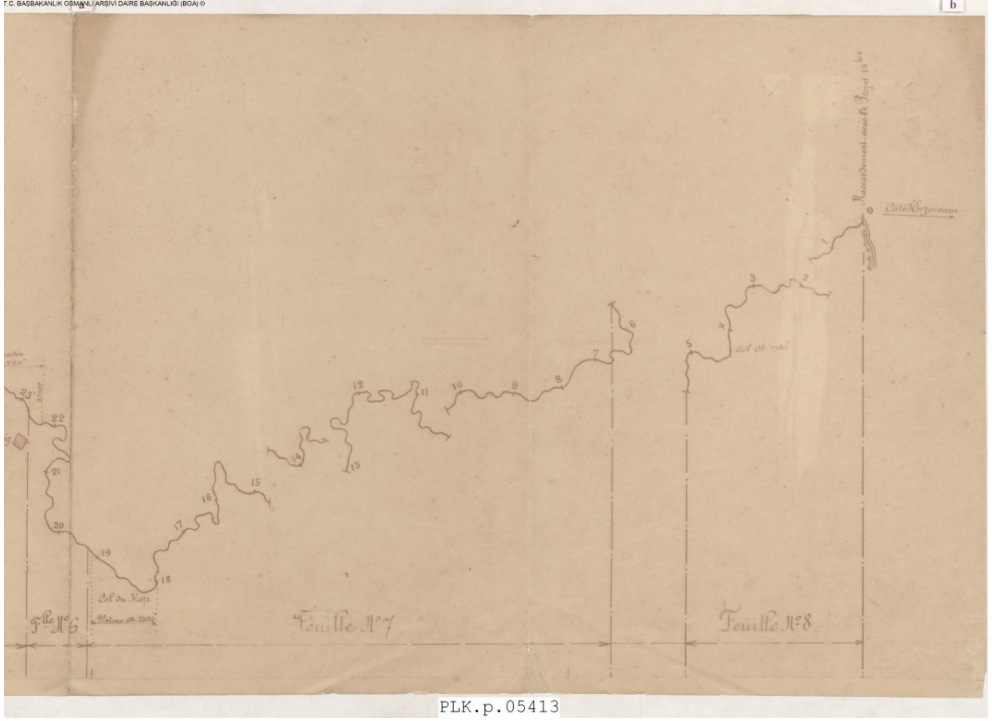
9

27/17

Görsel 8a: Alman Mimar M. Zöller'in Hazırladığı Rapor (Kaynak: PA.AA: Konstantinopel 158, Belge Nr. 14).
Görsel 8b: Alman Mimar M. Zöller'in Hazırladığı Rapor (Kaynak: (PA.AA: Konstantinopel 158, Belge Nr. 14).

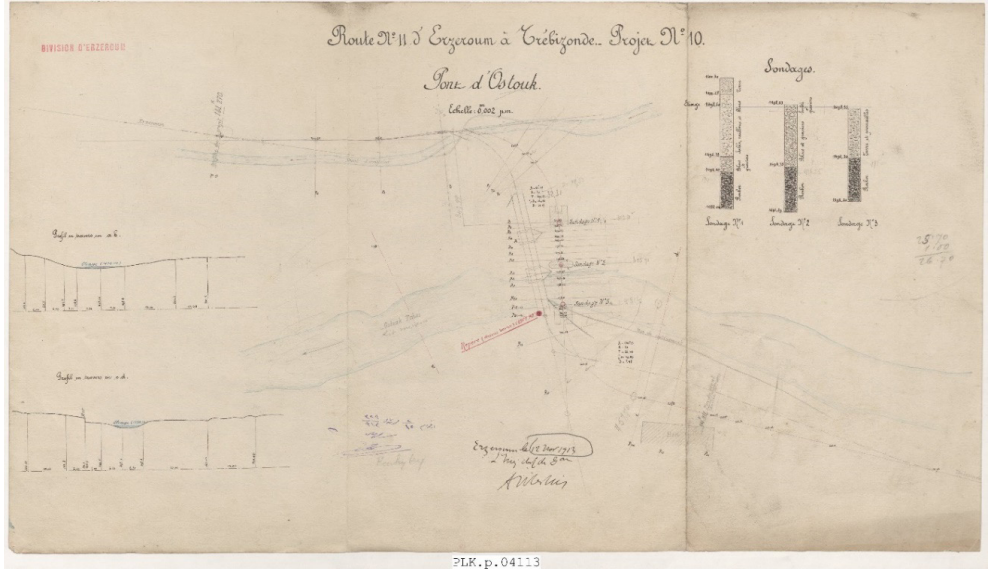

Görsel 9a: 1913 Tarihli Kop Varyantu Planı (BOA: PLK.p. 05413).

PLK.p.05413

Görsel 9b: 1913 Tarihli Kop Varyantı Planı (BOA: PLK.p. 05413).

PLK.p.04113

Görsel 10: Erzurum-Trabzon Yolunda Osluk Çayı Üzerinde 1913 Tarihli Köprü Planı (BOA: PLK.p. 4113).

Sonuç

Bu araştırma kapsamında, Osmanlı Devleti İttihat ve Terakki Hükümeti'nin (1908-1918) Nafia Nezaretince başkent İstanbul'un yanı sıra Bursa ve Erzurum gibi bazı önemli vilayet merkezleri ve bunlara bağlı yollarda uygulamaya çalıştığı yenileştirme ve modernleştirme programı çerçevesinde Türk hizmetine alınan Alman mühendis ve mimarların hizmete alım süreçleri, Türkiye'de yaptıkları çalışmalar ve süreç içinde yaşadıkları uyum sorunları ile Fransa ve Almanya'nın Osmanlı Devleti içindeki güç mücadelesi arşiv belgeleri değerlendirilerek izah edilmiştir. Bununla birlikte belge ve bilgi yetersizliğinden dolayıdır ki Türk hizmetine alınan yabancı uzmanlarca hazırlanmış projeler ve bunların ne kadarının veya hangilerinin hayata geçirildiği, İstanbul ve Erzurum'daki birkaç örnek dışında, tam olarak anlaşılamamıştır. Bu belirsizliğin ileride yapılacak yeni araştırmalarla giderilmesi ümit edilmektedir.

Farklı zamanlarda İstanbul'a gelen Alman mühendis ve mimarlar mukavele imzalanmasından sonra görev yapacakları vilayetlere gönderilmişlerdir. Bu kişilerden, Mühendis Dr. Köhler İstanbul, inşaat müşaviri Beutner Hüdavendigâr yani Bursa ve Bölge Mimarı Weisse Erzurum Vilayetinde görev yapmıştır. Arthur Höppner adlı bir başka Alman mühendis de daha sonra Erzurum'da görevlendirilmiştir.

Hüdavendigâr Vilayetine yol ve köprü işleri müfettişi olarak Beutner anlaşmazlıklar ve uyum sorunu nedeniyle yaklaşık bir yıl sonra işten çıkarılmış olduğundan yaptığı işler hakkında bilgi edinilememiştir. Erzurum Vilayetinde görevlendirilen iki uzmandan biri müfettiş ünvanıyla Hans Weisse, diğeri ise yol mühendisi Arthur Höppner'dir. Hans Weisse Osmanlı İmparatorluğu Yol ve Köprüler Şube Müfettişi sıfatıyla görev yapmış, Erzurum dışında Trabzon, Sivas ve Van vilayetlerinden de sorumlu olduğu anlaşılmıştır. Fakat Weisse'nin görevi sırasında yaptığı işlerin niteliği ve sayıları hakkında yeterli bilgi edinilememiştir.

Erzurum Vilayetinde görevli mühendis Arthur Höppner ise vatandaşı H. Weisse'nin Erzurum Vilayeti Yol ve Köprüler Müfettişi olduğu dönemde işe başlamıştır. Görevde bulunduğu sürede yaptığı işler dikkat çekicidir. Bunlar arasında; Erzurum-Bayezid Yolunun Projelendirilmesi, Erzurum-Trabzon Yolu Kop Dağı Varyantının Yapımı, Karas/Karasu Köprüsü Yapımı, Erzurum'daki bazı sokak ve yollar ile boş arsalar üzerinde yapımı planlanan inşaat işlerinin maliyet hesaplarını çıkarılması, askeri kışla binalarının onarımları gibi işler vardır.

İstanbul'da görevlendirilmiş Alman uzmanlardan Mimar Lehmann Küçük Çekmece'de inşası düşünülen Gümrük Müdürlüğü binalarının yapımını üstlenmiştir. Dr. Mühendis Köhler ise İstanbul'da Nafia Nezareti ve Vilayet Fen İşlerinde görev almış, baraj ve hidroelektrik santralleri yanı sıra su tesisleri, kanalizasyon işleri ve atıksu arıtma tesislerinin planlama ve yapım işlerinden sorumlu olmuştur. Mühendis Manfred Zöllner de İstanbul'da Vilayet Fen/Teknik İşler Dairesinde mühendis olarak görev yapmıştır.

Fakat Türk Hükümeti hizmetine alınan Alman mühendislerden bazılarının bir yıl gibi kısa bir süre sonra görevden el çektilerdikleri görülür ki bunda uyumsuzluk ve yerli çalışanlarla yaşanan sürtüşmelerin etkili olduğu söylenebilir. Ancak ülkenin içinde bulunduğu ekonomik

zorluklar ve ağır savaş şartları (Balkan, Çanakkale ve I. Dünya Savaşları gibi) Osmanlı Hükümeti'nin ülkeyi yeniden imar ve iyileştirme politikasından beklediği sonuçları elde edememesinde önemli rol oynamıştır.

Bu araştırmanın ortaya koyduğu bir başka önemli sonuç da diğer alanlarda olduğu gibi Osmanlı Devleti içinde imar işlerinin yapımı, idaresi ve yabancı uzman istihdamı ile malzeme ithalatı konusunda Fransa ve Almanya gibi dönemin iki büyük gücünün nüfuz sahibi makamlar için adeta bir hegemonya savaşı içinde olduklarının görülmesidir.

Metin içinde de belirtildiği üzere bu makalede ele alınan konu aslında Osmanlı Devletinin “Batılılaşma Sorunu”nun bir parçasıdır ve burada sadece bu sorunun bir kesiti ele alınmış ve açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar önemlidir ancak yeterli değildir. Dolayısıyla bu çalışmada henüz açıklanamayan konular bizden sonraki araştırmacıların muhtemel çalışma alanlarına işaret etmesi bakımından kıymetlidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma DAAD (Alman Akademik Değişim Servisi)'nce desteklenmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: This work was supported by DAAD (German Academic Exchange Service).

Kaynakça / References

- Anonim. „Konstantinopel- Aus Erzurum“, *Osmanischer Lloyd*, 29. Dezember 1910.
- Anonim. „Bericht aus Bursa“, *Osmanischer Lloyd*, 25 April 1911.
- Anonim. „Neue bauliche Unternehmungen in Konstantinopel“, *Deutsche Bauzeitung*, Berlin (1915), 388.
- Anonim. „Eine Brücke über den Bosphorus“, *Deutsche Bauzeitung*, Berlin (1916), 468.
- Anonim. „Chronik. Wiederaufbau des Mausoleums der Sultane Osman und Urchan in Brussa.“, *Deutsche Bauzeitung*, Berlin (1917), 104.
- Anonim. „Gesuchte Ingenieure für Wege- und Brückenbau in der Türkei.“, *Zentralblatt der Bauverwaltung*, Nr. 35, XXX. Jhrg. Berlin (1910), 243.
- Anonim. „Bestimmungen über die Genehmigung zur Ausführung von Vorarbeiten in der Türkei“, *Zentralblatt der Bauverwaltung*, Nr.9. XXXI. Jhrg. Berlin, 28 Januar 1911, 64.
- Anonim. „Deutsche Ingenieure für türkische Dienste gesucht.“, *Zentralblatt der Bauverwaltung*, Nr. 7, XXXI. Jhrg. Berlin (1911), 51.
- Anonim. „Die Verbesserung des Stadtplans von Konstantinopel als Folge der Großen Brände“, *Zentralblatt der Bauverwaltung*, Nr. 70, 38. Jhrg. Berlin (1918), 345.
- Yavuz, Mehmet, “*Ein preußischer Baumeister in Osmanischem Dienst: August Carl Friedrich Jasmund*”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt.26, Sa.1, (2009), 235-252.

Yavuz, Mehmet, “*Bağdat Demiryolu Mimarisi (Hochbauten der Bagdadbahn)*”, Die Bagdadbahn-Ein Umriss deutsch-türkischer Beziehungen Gesammelte Beiträge, M. Florian Hertsch/Mutlu Er, Editör, Verlag Dr. Kovaç, Hamburg, (2016), 217-223,

Yavuz, Mehmet, Bahnhofsarchitektur der Anatolischen Bahnen und der Bagdadbahn [Anadolu ve Bağdat Demiryollarındaki İstasyon Binaları], Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı-Osmanlı Arşivi (BOA)-Türkiye.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Plan, Proje ve Krokiler (PLK)-p-05413 Trabzon-Erzurum yolu Kop varyantı kısmi planı (FR).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Plan, Proje ve Krokiler (PLK)-p-4113-0001 Erzurum-Trabzon-Osluk Köprüsü 1913.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)_00247_000075_002_001. 25 Şevval 1335-5 Temmuz 1333 (5 Temmuz 1917) Mazbata.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)_00247_000075_001_001. (Nafia Nezareti-İrade-i Seniyye Müsveddesi).

Bundesarchiv (BArch,-)Almanya.

BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 16. Anlage zu Bericht No. 131 vom 15. April 1910.

BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 13. Telegramm-Entzifferung von Pera am 15. April 1910.

BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr: 15, 131. Kaiserlich Deutsch Botschaft, Pera, den 15. April 1910.

BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 28. zu II. 2024-2140.

BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 22. Der Minister der öffentlichen Arbeiten. Berlin, den 9 Mai 1910.

BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 70, 71, 72. Königl. Württembergisches Ministerium der Auswärtigen Angelegenheiten Stuttgart, den 3. Mai 1911.

BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 81 Kaiserlich Deutsche Botschaft J. Nr. 3452, an 4427. Pera, den 18 November 1911.

BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 82, 83. Abschrift zu II. 4427. Constantinople le 17/30 Jere 1327-1911.

BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 93 Kaiserlich Deutsche Botschaft. Pera, den 31. Januar 1912 JNo. 373., Nr. 94 Abschrift. Cassel, Kr. Gelnhausen, den 18. Jan. 1912.

BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 109 Ausw. Amt II. An 2692 Duisburg 12. 7. 13.

BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 53. Kaiserlich Deutsches General-Konsulat Konstantinopel, den 10. Dezember 1910, Bericht Nr. 550 / J. Nr. 7656, Ausw. Amt II.-5657 Pr. 15. Dez. 1910.

BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 56 Kaiserlich Deutsches General-Konsulat Bericht Nr. 556./J.Nr. 7822. Konstantinopel, den 14. Dezember 1910.

BArch, R 901/06688. Image/Belge. Kaiserlich Deutsche Botschaft JNo: 2173, Therapia, den 29. August 1910.

BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 45. Telegramm, Therapia, den 28. August 1910.

BArch, R 901-06688. Image/Belge. Abschrift II 0 3308, Erzurum, le 16 Juillet 1912.

- BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 61. Abschrift zu II. 0. 5723.
- BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 63. Abschrift zu II. 0. 5723. Kaiserlich Deutsche Botschaft, Pera, den 15. Dezember 1910.
- BArch, R 901/6688, Image/Belge Nr. 111. Abschrift I 28940 Hermann Klette Architekt und gepr. Baumeister. Neuhof-Reinfeld-Holst, den 29.9.13.
- BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 112. Kaiserlich deutsche Botschaft. J.Nr. 4514 Ausw. Amt II.0-4078. Pr. 30. OKT 1913. Pera, den 26. Oktober 1913.
- BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 113. Neuhof-Reinfeld-Holst, den 15.10.13.
- BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 114. Abschrift zu II.0 4078 Kaiserl. Botschaft J.Nr. 4514. Pera, den 26. Oktober 1913. Auf das Schreiben vom 15.10.13.
- BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 120. Königliches Hochbauamt Altona, Nr. 2806 den 28. November 1913.
- BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 192. Telegramm. Konstantinopel, den 24. Oktober 1916.
- BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 200. Ausw. Amt II. 1270, Berlin, ..., 22. November 1916.
- BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 201. Eilt!, zu II. 1270. An die Kaiserl. Botschaft in Konstantinopel.
- BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr. 49. Dr. Ing. E. J. Köhler. Zivilingenieur. Zerbst, den 1. September 1910.
- BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr.77. Kaiserlich Deutsche Botschaft, Therapia, den 5. September 1911. 7. No. 2428.
- BArch, R 901-06688. Image/Belge Nr.: 40, 77, 98, 104.

Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes (PA AA)-Almanya.

- PA AA Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 10, 11. Betrifft: Bewerbungsgesuch des Bauingenieurs ... Georg Neuendorf. Tappiau, den 8. Mai 1910.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. Ausw. Amt II-2210-Eurer Exellenz, ..., Kairo den, 10 Mai 1910.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 23. zu 1722-Saarberg, den 8. Juli 1910. An Kaiserliche deutsche Botschaft zu Konstantinopel.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 27. IN 1389 Hildesheim, 23 Juni 1910. An die Kaiserliche deutsche Botschaft, Therapia.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 30. Vorgang 1727 ... Wilmersdorf b. Berlin, den 13 Juli 1910.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 92, 93. Abschrift zu II O 1694.
- PA AA, R 14154. Image/Belge Nr. 007-A 29254, 4. September 1917. Heiligenstadt, 3 September 1917, An das Auswärtiges Amt, Berlin.
- PA AA, R 14154. Image/Belge Nr. 010 zu A 29254 Berlin den 7. September 1917. Herr Architekt Sepp Spannmacher.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 8. Hubert von Graeve ..., Osterode ... 27. Mai 1910.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 011. Ermsleben ... 9. Mai 1910, An das Kaiserliche Reichsamt des Innere zu Berlin.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 16-17. Ermsleben ... 1. Juni 1910, Sa. Egxellanz Freiherrn Marschall von Bieberstein ... Konstantinopel.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 31. Hubert von Graeve, Osterode a. Harz, den 12. Juli 1918.

- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 7. Betrifft: Bewerbung um eine der von der K. Türkische Regierung ausgeschriebene Ingenieurstellen, Landau Platz, den 14. Mai 1910.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 69. Le 24 Sept. 10. A son Excellence, Monsieur le ministre du Commerce et des Traveaux Publics Constantinople.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr.: 7, 34, 68, 69, 114, 116, 120, 121, 124, 126, 129, 130, 137.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 111.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge. Telegramme An Deutsche Botschaft Konstantinopel, 26. September 1910.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 98. Erzeroum den 2.ten Januar 1912.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 74, Bremen, den 24. September 1910.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 55. Dr. İng. E. J. Köhler. Zivilingenieur, Zerbst, den 1. September 1910.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 63, Dr. İng. E. J. Köhler. Zivilingenieur. Zerbst, den 17. September 1910.
- PA AA, Konstantinopel 156. Image/Belge Nr. 66. Dr. İng. E. J. Köhler. Zivilingenieur. 24. September 1910.
- PA AA, Konstantinopel 157. (8 Sayfa Osmanlıca Belge, 16 Mayıs 1912 tarihli, Numarasız).
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 4 (Osmanlıca Belge, 2 Sayfa).
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge-Osmanlıca Belge Nr. 3.
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 142. Vfg. 4800 ....14 ? . p. 2.12.13.
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 120. Erzeroum, den 13.ten Juli 1912.
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 128. Konstantinopel, den 30.ten September 1912.
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 130. Konstantinopel, Greifenberg/Pommern am 25 Oktober 1912.
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 135, 136. 1914-14-. 5. März 1913.
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 137. Greifenberg in Pommern am 22.III.1913.
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 135, 136., 1014-14- 5. Marz 1913.
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge. Greifenberg in Pommern am 19. Juni 1916. 26 Juni 1916. II. 5899.
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 128. Konstantinopel, den 30.ten September 1912.
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge. Telegramme 31/12- 5130 -XIV.2- (Tarih 30 Aralık 1912 olmalı).
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge. (1 Sayfa Osmanlıca Belge-Sadareti-i Uzmaya, ..., 22 Kanun-i Sani 1327).
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 11-26, 16 sayfa, 19 Januar 1913.
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 26, 19 Januar 1913.
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge. Auf J. No: 222 vom 16.I.1913 Erzeroum, den 3.ten Februar 1913.
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge. Zu Nr. 5130. 16.1.13. Konsulat Trapezunt, P. 16.1.13.
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 128. Konstantinopel, den 30.ten September 1912.
- PA AA, Konstantinopel 157. Image/Belge Nr. 128 Konstantinopel, den 30.ten September 1912.
- PA AA. Konstantinopel 158. Image/Belge Nr. 14, Manfred Zöllner-Regierungsbaumeister ... Constantinopel. 21 Mai 1917.

PA AA, Konstantinopel 158. Image/Belge Nr. 14. 21. Mai 1917.

PA AA, Konstantinopel 158. Image/Belge Nr. 14. Manfred Zöller-Regierungsbaumeister ..., 21 Mai 1917.

PA AA, Konstantinopel 294. Image/Belge. Abschrift zu II 0 4674. Der Bürgermeister. Reinfeld, 26. November 1913.

PA AA, R 14153. Image/Belge Nr. 162. Auswärtiges Amt. Berlin, den 12. Juni 1917.

İnternet Kaynakları

Arkitera, "Osmanlı mimarı dedesinin izini takip etti!", Erişim 18.03.2024. <https://www.arkitera.com/haber/osmanli-mimari-dedesinin-izini-takip-etti/>.